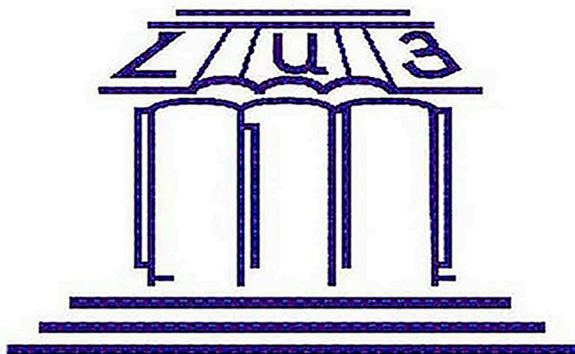

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Фирма

Ундм ГмГ

9(44)

5-88

1931

Ս. ՄՈՆՈՍՈՎ

ՓԱՐԻԶԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՀԱՅԿԱՊԱՏ

1931

ՇՐՋԱՆԱԿ

9(44)

Լ-88

30 MAY 2012 32-K

1/33

Ս. ՄԱՆՈՍՈՎ

21 JAN 1907

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՓԱՐԻԶԻ ԿՈՄՈՒՆԱՆ

ՀԱՅԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ
ԿՈՄԻՏԵ
ԿՈՄԻՏԵ
ԿՈՄԻՏԵ
ԿՈՄԻՏԵ

ՊԵՏՏՐԱՏ

1931

ՅԵՐԵՎԱՆ

04 JUL 2013

2198/1

ՊԵՏՅՐԱՏԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՀՐԱՏԱՐ. № 1651
ԳՐԱՌԵՊ. 6424 (Բ)
ՊԱՏՎԵՐ 2801
ՏԻՐԱԺ 4000.

59894-66

ՖԻՆԱՆՍԻՍԿԱՆ ԿՈՄՈՒՆԱՅԻ ՆԱԽՈՐՑԱԿԻՆ ¹⁾

60 տարի սրանից առաջ Ֆրանսիայում Փարիզի բան-
վորներն ու արհեստավորները հեղափոխություն կա-
տարեցին: Այդ հեղափոխությունն իշխանության գլուխ
կանգնեցրեց մի կառավարություն, վերը հանդիսացավ
Խորհրդային Միության մեջ արդեն 13 տարի ղեկավար
ունեցող պրոլետարական ղեկապետության նախատիպը:
Այդ հեղափոխության բուն ակտը 1871 թ. մարտի 18-ի
ապստամբությունն էր, վերը ստեղծեց Փարիզի կոմու-
նայի կառավարություն:

Փարիզի կոմունայի առաջացումը սերտորեն կապ-
ված է Նապոլյոն III-ի կայսրության անկման հետ, վերը
Ֆրանսիայում գոյություն ունեւ 19 տարի շարունակ:
Նապոլյոն III կայսրը իշխանություն ձեռք բերեց պետա-
կան հեղաշրջման հետեւանքով: Այդ հեղաշրջման մի-
ջոցով նա վերացրեց 1848 թ. հեղափոխությամբ ստեղծ-
ված հանրապետությունը: 1848 թ. հեղափոխությունը
կատարեցին արհեստավորներն ու բանվորները: Այդ
հեղափոխությունը կատարելով, նրանք ջանկանում էին
ստեղծել այսպես կոչված՝ սոցիալիստական հանրապե-
տություն, այսինքն՝ մի հանրապետություն, վերը իրա-
կանացին սոցիալիստական ձեռնարկումներ, ինչպես
այդ հասկանում էին բանվորներն այն ժամանակ: Նրանք

¹⁾ Այս բրոշյուրի հիմքն է կազմում «հեղափոխական շար-
ժումների պատմությունը» գրքի «Փարիզի կոմունան» գլուխը.
Բնի. Մոնոսովը լրացրել է վերամշակել է արդ գլուխը:

սպասում եյին, թե կկազմակերպվեն բանվորական ար-
տեւներ պետութեան հաշիւին և բոլորը կապահովվեն աշ-
խատանքով, սակայն, բուրժուազիան, վորի ներկայա-
ցուցիչները մեծամասնութիւն եյին. կազմում հեղա-
փոխական պայքարից առաջացած ժամանակավոր կա-
ռավարութեան մեջ և գերիշխում եյին հետագա բոլոր
հանրապետական կառավարութիւններում, ցանկա-
նում եր միայն բուրժուական հանրապետութիւն և չե-
ր կամենում լսել և վռչ մի սոցիալիզմի մասին: Դրա հե-
տեւանքով պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև տե-
ղի ունեցած արշունահեղ ընդհարում. 1848 թ. հունիսին
փարիզում ապստամբութիւն բռնկվեց, վորը, չնայած
բանվորների ցուցարեւած մեծագոյն արիւթեան, դա-
ժանաբար ճնշվեց: Չնայած այդ ապստամբութիւնը
պատկիւնց բուրժուազիայի հաղթանակով, այնուամե-
նայեիվ, սարսափ աղբեց նրա վրա և հարկադրեց մտա-
ծելու զինված ուժի վրա հենվող ամուր իշխանութեան
մասին: Այդ սարսափի պայմաններում աճեց վոգորմե-
լի մի մարդու՝ ամանայուրիստ Լուի Բոնապարտի հեղի-
նակութիւնը, վորը համարվում եր Նապոլյոն I կայսեր
աղբականը: Լուի Բոնապարտի հեղինակութիւնը մեծ
եր նաև Ֆրանսիական դյուղացիութեան մեջ, վորը գե-
ղիտակցութեան չեւ յեկել, ընկճված եր հարկերի ծան-
րութեան տակ և զոգում եր իր հողային սեփականու-
թեան համար: Գյուղացիութիւնը վախեցել եր բանվոր-
ների կատարած քայլից: Բուրժուազիայի և բոլոր հակա-
հեղափոխականների գործակալներն աշխատում եյին
պրոպագանդայի միջոցով դյուղացուն վրոքի հանել
ընդդէմ հեղափոխութեան, ընդդէմ բանվոր դատակար-
գի և սոցիալիզմի: Գյուղացիներին ներշնչում եյին, թե

ծույլ ու անգործ բանվորները ցանկանում են ապրել
ի հաշիվ պետութեան, վոր նրանք մտածում են բաժանել
դյուղացիների ունեցած հողը: Սեփականութեան վախը
դյուղացիներին նետեց Լուի Բոնապարտի դիրքը: Գյու-
ղացիները կարծում եյին, թե յեթի նրա հորդեղայրը Նա-
պոլյոն I-ը ամբարցրեց նրանց սեփականութիւնը, վոր
ստացել եյին XV III դ. վերջում կատարված հեղափո-
խութեան ժամանակ, ապա նրա աղբականն այժմ կազա-
տի այդ սեփականութիւնը բաշխումից: Հատկապես
դյուղացիների ձայներով եր, վոր Լուի Բոնապարտն
ընտրվեց հանրապետութեան նախագահ: Այդ ընտրու-
թիւնը պետական հեղաշրջման սպառնալիքի և նրա կա-
տարման ուղղութեամբ արված մի քայլ եր արդեն: Լուի
Բոնապարտը չեւ ցանկանում սահմանափակել պրե-
զիդենտի դերով: Բուրժուական հանրապետութեան
դրութիւնը չատ անկայուն եր. բուրժուազիան դողում
եր պրոլետարիատի առաջ, իսկ դյուղացիութիւնը վա-
խենում եր իր հողակտորի համար: 1848 թ. աշնան սրե-
զիդենտ ընտրված Լուի Բոնապարտը 1851 թ. գեկտեմ-
բերին հեղաշրջում առաջացրեց՝ հենված բանակի և բո-
լոր ունեւոր տարրերի համակրանքի վրա, վորոնք իրենց
սեփականութեան պահպանման համար ցանկանում եյին
ունենալ կայուն իշխանութիւն:

Լուի Բոնապարտը, վոր կայսր դարձավ Նապոլյոն
III անունով, փորձում եր հենվել հասարակութեան ա-
մենաբաղձալան դատակարգերի վրա, ցանկանալով թմալ
դերդատակարգային միապետ: Իսկ իրականութեան մեջ
Նապոլյոն III-ի կառավարութիւնը պաշտպանում եր
վաշխառու ֆինանսական բուրժուազիայի շահերը, վորը
«կիրառում եր բազմաոտեսակ արտադրութեան մեթոդ-

Ֆեր իր հարստացման համար, կարիք եր զգում կապեր հաստատելու քաղաքական իշխանության հետ»—իր ավանտյուրիստական գործարքները կատարելու համար:

Նապոլյոն III-ի մտցրած սահմանադրությունը, վոր Նապոլյոն I-ի սահմանադրության ընդորինակումն եր, համարյա գերոյի հավասարեցրեց յերկրի քաղաքական կյանքը: Վարչական կամայականությունն սկսած եր քաղաքացիական ազատությունները: Գոյություն ունեյին սահմանադրություն և պալատ, բայց պալատը գումարվում եր տարեկան միայն 3 ամիս, և նրա անդամներն իրավունք չուենյին վոչ որինազծել ժողովուրդ, վոչ ել շտկումներ կատարելու կառավարության որինազծելի մեջ: Գոյություն ունեւ ընդհանուր ընտրական իրավունք, սակայն ընտրությունների ժամանակ կառավարությունն ամեն միջոց ձեռք եր առնում ճշում գործադրելու ընտրողների վրա և պալատ անցկացնելու իր մարդկանց: Այդպիսի ճշման մի նմուշ կարող ե հանդիսանալ սուպրեֆեկտի հետեյալ նամակն՝ ուղղված գեպարտամենտի*) նախագահներին մեկին.

«Վաղը սկսում են ընտրությունները: Պատիվ ունենք հիշեցնելու ձեզ, վոր դուք ընտրությունները պետք ե սկսեք առաջին պատարագից անմիջապես հետո, վոր ձեր առաջ սեղանի վրա պետք ե լինեն վորոչ քանակությամբ բյուլետեններ պարոն Դամայի և վոր վորեվ ուրիշ մեկի անունով: Կա-

*) Գեպարտամենտ Ֆրանսիայում կոչվում են խոշոր վարչական տերիտորիալ միավորները, վորոնցից կազմված ե յերկիրը: Յուրաքանչյուր գեպարտամենտի գլուխ կանգնած ե կենտրոնական քաղաքի, որի ներկայացուցիչ պրեֆեկտը: Նրա ողջականը սուպրեֆեկտն ե: Մեր կոչվում են քաղաքային և գյուղական համայնքների ընտրովի նախագահները:

րեվորն այն և, վոր վարչության շնքի մուտքերի առաջ կանգնեցված լինեն խեղհաս և հուսալի մարդիկ՝ Դամայի անունը կրող բյուլետեններով, վորպեսզի իրենց բարհուսությամբ հայտնի ձեր կոմունայի ընտրողները նախազգուշանան սխալներից և խարվելուց... Հարգարժան տեր, պարոն նախագահ, ոժանդակեցեք, վորպեսզի ընտրողները մասսայորեն քվեարկեն հոգուտ կառավարության թեկնածու պարոն Դամայի»...

Բայց բուրժուազիան բարգավաճում եր տնտեսապես: Նապոլյոն III-ի ժամանակ Ֆրանսիան չարունակում եր առաջ գնալ տնտեսական զարգացման ուղիով: Կապիտալի աճումն ու կենտրոնացումը հասան զարգացման բավական բարձր աստիճանի՝ նախընթաց դարաշրջանի համեմատությամբ: 1851 թ. մինչև 1869 թ. Ֆրանսիայի հարստությունը կրկնապատկեց: 1866 թ. յերկրի առեփտրական շրջանառությունը 5 անգամ գերազանցում եր 1848 թ. շրջանառությանը: Ջերմաչարժ ունեցող ձեռնարկություններ կային 1852 թ. 6500, 1862 թ. — 15.000 և 1870 թ. — 23.400: 1840 թ. քարածուխ հանվել ե 3 միլ. տոնն, 1862 թ. 10 միլիոն տոնն, 1840 թ. յերկաթ հանվել ե 245.000 տոնն, 1862 թ. — 781.000 տոնն:

Կապիտալիզմի այդ աճումը գուզորդվում եր կապիտալի բավական մեծ կենտրոնացումով: Ֆրանսիական բանկը հետզհետե կուլ տվեց բոլոր գեպարտամենտների բանկերը: Հողային վարկի յերեք գլխավոր ընկերություններ ձուլվեցին մեկի մեջ: Յերկաթուղային ցանցը, վոր Նապոլյոն III-ի կայսրության տարիներին աճել եր 8 և կես անգամ (1850 թ. 2000 ֆ.մ., 1870 թ. 17.000

f. 11-), անցավ ընդամենը 10 ընկերութեան ձեռքը, փոխանակ նախկին 42-ի: Ընդհանուր առմամբ 1869 թ. բոլոր խոշոր ֆինանսական հիմնարկներն ու արդյունաբերական ձեռնարկութեանները պատկանում էին ընդամենը 180 հոգու՝ 20 մլրդ ֆրանկ կապիտալով:

Ֆինանսական սպեկուլյացիայի փարթամ, բայց թունավոր ծաղիկը բացվեց և զարմանալի փայլ ստացավ: Արտաքին փայլի, գանաղան ավանդուրանների և պատերազմների քաղաքականութեանը, փորձեր զարձել էին ֆինանսական ձեռնարկութեաններ, արտասովոր կերպով նպաստում էր ֆինանսական սպեկուլյացիայի զարգացման: Մասնավորապես հիմնվում էին ֆինանսական ընկերութեաններ և փայտերազմական բանկեր: Բոլորովին մի ձուլվելի խաղ էր կատարվում. «հարստացման և սպեկուլյացիայի անհանգիստ վողին, վորպես տարափոխիկ տենդ, տարածվում էր ամենուրեք»: Ինքը կայսրը հնարեց վոսկե ձողերի վիճակախաղ: Հասարակութունը ձեռքից ձեռք խլելով, 7 միլիոն տոմս գնեց: Վերջում պարզվեց, վոր հրատարակված տոմսերը կեղծ են: Բոլորաշահանները, փայտերազմական ձեռնարկութեանների տերերը դրութեան տերն էին: Նրանք հաստատվել էին պետական բարձր հիմնարկութեաններում, նրանց համար պատերազմներ էին մղվում, նրանց պաշտպանում էր կառավարութեանը, նրանք հրահանգներ էին արձակում մամուլի միջոցով, զարձնելով այն իրենց սրբյալուրանտը և ռեկլամը:

Նույնքան վողրալի վիճակի մեջ էր մանր բուրժուազիան: Մեքենական տեխնիկայի զարգացումը և տոնանկապես կապիտալի կուտակումը կործանարար ազդեցություն էին դրածում մանր բուրժուաների

վրա: Նրանք հեծում էին շտապ վճարումների լծի տակ: Նրանք սուժում էին բուրսայական կուրսի մըշտական տատանումներից: Նրանք ավելի ու ավելի անհուսալի կերպով անանկանում և ժողովում էին այն սովոր մոտայնի մեջ, վոր նրանց համար հյուսել էին փաշխառուներն ու ֆինանսական արքաները:

ԲԱՆՎՈՐՆԵՐԻ ՅԵՎ ԱՐՀԵՍՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մանր բուրժուազիան, արհեստավորներն, ինչպես առաջ, չափազանց մեծ թիվ էին կազմում, տոնանկապես Փարիզում: Նոր խոշոր արդյունաբերութեանը դիմադրող պետ հիմնվում էր Փրանսիայի հյուսիս-արեւելքում: Ճիշտ է, Փարիզում նույնպես հիմնվում էին դործարաններ և յերկաթուղային արհեստանոցներ, բայց նրանց պրոլետարիատը կազմում էր Փարիզի աշխատավոր ընակչութեան մեկ իններորդ մասը միայն և անեկատելի յեր մնում արհեստավորների այն մասնայի մեջ, վորոնք աշխատում էին գեղարվեստական արդյունաբերութեան և պերճանքի արտականեր պատրաստելու առարկայով:

Կապիտալը հաջողութեամբ դրոհում էր նաև արհեստների այս սմբոցի վրա, արհեստավորներին բաժին թողնելով միայն կարճեցյալ ինքնուրույնութեան: Արհեստավորը կապիտալի ճնշման ներքո դառնում էր խոշոր խանութի կամ բաշխող տիրոջ ստրուկը: Բայց, վորքան էլ ծանր լինեք արհեստավորի դրութեանը, պրոլետարի վիճակն ավելի ծանր էր: Բանվորը հանձնված էր իր տերերի քմահաճույքին, զուրկ էր համախառն իրավունքից և անտեղյակ աշխատանքի վորեւ պաշտպանութեանից:

Իր տատանվող, մեկ դասակարգից մյուսին դիմող քաղաքականութեամբ կառավարութիւնը վորոշ ժամանակից սկսած խաղ եր խաղում բանվորների և արհեստավորների գլխին, ցանկանալով նրանց վերցնել եր ձեռքը և ոգտադործել բուրժուազիայի ուղղիցիոն տարրերի դեմ: Մեկ անգամ կայսրը 5000.000 ֆրանկ զոհարեց հոգուտ բանվորական կոոպերացիայի, մերթ կառավարութիւնն եր ձեռնարկում բանվորական փոխադարձ ոգնութեան ընկերութիւնների կազմակերպման, վորոնք գտնվում եյին կայսրական գեներալների կամ քահանաների խնամակալութեան ներքո և իրենց մեջ ընդունում եյին նաև ձեռնարկատերերին: Վերջապես, 1864 թ. կառավարութիւնը վճռեց վերացնել 74 տարի չարունակ դոյութիւն ունեցող այն որենքը, վորն արգելում եր բանվորական կազմակերպութիւնների դոյութիւնը: Սակայն, 1868 թ. բանվորական միութիւններ կազմակերպելու թույլտվութիւնը և սինդիկալ պալատների (արհեստակցական կազմակերպութիւններ) ստեղծումը չխանգարեցին կառավարութեանը գործադուլների ժամանակ բանվորներին գնդակահարելու և նրանց առաջնորդներին բնատ նետելու: Այդ հանգամանքն ապացուցում ե, վոր կայսրութեան վոստիկանական ռեժիմի պայմաններում բանվորներին տրված բոլոր ազատութիւնները մնում եյին, վորպես պարապ խոսք:

Գործադուլային շարժումը հետեւանք եր պրոլետարիատի նյութական ծանր կացութեան: Չնայած կայսրութեան դարաշրջանում աճում եր բանվորների աշխատավարձը, սակայն քաղաքային բնակչութեան աճման հետեւանքով խոշոր կենտրոններում ավելի ևս բարձրանում եյին սննդանյութերի և բնակարանների

գները: Յեթե կայսրութեան դոյութեան շրջանում աշխատավարձը բարձրացավ 10-40 տոկոս, ապա դոյութեան տեսական մթերքներէ գները բարձրացան 67 տոկոս, իսկ բնակարանների գները՝ 70 տոկոս: Բանվորական որը լավագույն գեպքում տեւում եր 12 ժամ: Կնոջ աշխատանքը հետզհետե դուրս եր մղում տղամարդու աշխատանքը: «Ծայրահեղ չահագործումը և ցածր աշխատավարձը այլաւերացին բանվոր դասակարգը և զարգացրեցին պոռնիկութիւնը: Պրոլետարի ընտանիքը քայքայվում եր»:

«Սոստովանում եմ,—գրում ե բուրժուական գիտնականներից մեկը բանվոր դասակարգի դրութեան մասին,—վոր իրականութիւնը գերազանցեց իմ ամենամուսլ յերկյուղները»:

Այդ պայմաններում արհեստանոցներում և գործարաններում անդորութիւն դոյութիւն ուներ միայն արտաքուստ: Սկսեց հանդես գալ բանվորների դժգոհութիւնը: 60-ական թվականների սկզբին, 1854 թվին հեղափոխութեան պարտութիւնից հետո առաջին անգամ բանվորական շարժումը կրկին սկսեց աշխուժանալ: Կառավարութիւնը, խարելով բանվորներին և նրանց կազմակերպելով թեկուղ իր հսկողութեամբ, վորոշ չափով ինքն եր այդ աշխուժացման պատճառը: Այնուամենայնիւ, Նապոլյոն III-ի կառավարութեան թակարդն եյին ընկնում միայն ամենամեղիտակից բանվորները:

Բանվորները գտնվում եյին ուտոպիստ սոցիալիստ Պրուդոնի ամենախիստ ազդեցութեան տակ, վորն արտահայտվում եր ժամանակի՝ մեծ մասամբ արհեստավորների շրջանից յեւած, բանվորների հա-

յացքները: Հատկապէս բնակչութեան այդ խավերի շրջանում, մանր բուրժուական հոգեբանութիւնն ունեցող մարդկանց, արհեստավորներէ մեջ ամենամեծ հեղինակութիւնն էր վայելում պրուդոնիզմը, արհեստավորների, վորոնք չափազործվում էին խոշոր, գլխավորապէս ասեւտրական կապիտալի միջոցով և դեռևս չէին կորցրել ինքնուրույն մանր տնտեսատեր դառնալու հույսը:

Պրուդոնի հետևիւորների կամ մուտուալիստների հիմնական հայացքները հետևյալն էին. նրանք արտահայտվում էին գործադուլների դեմ («մենք ըսկըրդունքով ժխտում ենք գործադուլները, վորովհետև նրանք խեղացի տնտեսական միջոց չեն հանդիսանում» — գրում էր նրանցից մեկը), նրանք ժխտում էին քաղաքական պայքարը, թշնամաբար էին վերաբերվում կանանց մասնակցութեանը բանվորական կազմակերպութիւններին և պատրաստվում էին աշխատավորութեան զբաղմունքները բարելավելու կապիտալիստական հասարակութեան շրջանակներում՝ կազմակերպելով ժողովրդական (բանկեր, կոոպերատիւներ և այլն):

Այդ ժամանակները, 1864 թ. արդեն առաջացավ միջազգային առաջին բանվորական կազմակերպութիւնը, վորին գլխավորում և ղեկավարում էր Կարլ Մարքսը: Այդ բանվորների միջազգային ընկերութիւնն էր կամ I ինտերնացիոնալը, վորը հիմնվեց ժամանակի տնտեսապէս ամենազարգացած յերկրների՝ Անգլիայի և Ֆրանսիայի բանվորների նախաձեռնութեամբ:

Վորքան վոր Ֆրանսիական բանվորական շարժման մեջ գերելիւմ էին պրուդոնիստները, այնքան նրանք իրենց կնիքն էին թողնում նաև I ինտերնացիոնալի

Ֆրանսիական ֆեդերացիայի գործունեութեան վրա: Այդ պատճառով Ֆրանսիական ֆեդերացիան բանվորներին տարավ Պրուդոնի մատնանշված խաղաղ ճանապարհով՝ վարկի և կոոպերացիայի ուղիով:

Այդ պատճառով Նապոլյոն III-ի կառավարութեանը ներդրամիտ վերաբերմունք էր ցույց տալիս ինտերնացիոնալի Ֆրանսիական սեկցիայի գործունեութեան և այդ գործունեութեանը ընթանում էր հայտնապէս: Բայց յերբ իտերնացիոնալի համազուծարներում պրուդոնիստները սկսեցին կրել պարտութիւն պարտութեան յետեից և յերբ ինտերնացիոնալն արտահայտվեց հողու քաղաքական պայքարի անհրաժեշտութեան բանվոր դասակարգի համար, Ֆրանսիական կառավարութեան վերաբերմունքը դեպի ինտերնացիոնալի ֆեդերացիան կտրականապէս փոխվեց: Ֆեդերացիայի վրա մի շարք հարձակումներ կատարվեցին: Մեկը մյուսի հետեից տեղի ունեցան յերկու դատավարութիւն, վորոնք վերջացան ինտերնացիոնալի անդամների բանտարկութեամբ: Այդ դատավարութիւնները մի առթամանակ համարյա կատարելապէս քայքայեցին Ֆրանսիական ֆեդերացիան: Գոնև նրա ակամավոր անդամներից մեկը I ինտերնացիոնալի III կոնգրեսում հայտարարեց, վոր «Ֆրանսիական կազմակերպութիւնը» տապալված է:

Ֆրանսիական ինտերնացիոնալիստների կեանքում դաժան հալածանքը բացատրվում է նախ և առաջ այն յերկուղով, վոր Նապոլյոնի կառավարութիւնը կրում էր յերկրում անընդհատ աճող հեղափոխական շարժումից: Հատկապէս 60-ական թվականների յերրորդ կեսին ավելի ու ավելի աճեց դժգոհութիւնը

կառավարական ուժերից և կառավարական քաղաքականութիւնից:

Այդ դժգոհութիւնը վերածվեց մի վորոշակի շարժման, վորը հետզհետե սկսեց կրել մասսայական բնույթ: «Սինդիկալիստական կազմակերպութիւնները, համաքարային մարմինները և կոոպերատիվ ընկերութիւնները, վորոնք մինչև այդ համարյա չէին հետաքրքրվում ինտերնացիոնալով, այժմ դործը վերցնում են իրենց ձեռքը և, չմիանալով նրան՝ սկսում են դործել նրա հետ միասին:

Իրա հետ միաժամանակ սկսեցին փոփոխվել բանվորների հայացքները: Նրանց մեջ Պրուդոնի հետ միասին սկսեց հեղինակութիւն վայելել հին հեղափոխական-կոմունիստ Բլաւիկին, վորն առաջարկում էր իշխանութիւնը վրափել հեղափոխական ապստամբութեան միջոցով և հիմնել հեղափոխական փոքրամասնութեան ղեկաւորութեամբ: Բազմաթիւ տարիներ նա անցկացրեց բանտերում՝ զաւաղութիւններ կազմակերպելու պատճառով: Ռուս հեղափոխական Բալուզինի ուսմունքը, վոր քարոզում էր հեղափոխական ճանապարհով հեղաշրջում և անարխիա, նույնպէս սկսեց մեծ ազդեցութիւն դործել: Այժմ պրուդոնիստները սկսեցին փոփոխել իրենց հայացքները և նշանակելի չափով հակվել դեպի կոլեկտիվիզմը կամ ինչպէս այն ժամանակ անվանում էին՝ սոցիալիստական հայացքները:

60-ական թվականների վերջը նշանավոր դարձավ արդյունաբերական ճղնաժամով, վորը վատթարացրեց բանվորների վիճակը: Սկսվեցին դործադուլներ, վորոնց ստիպված էին պաշտպանելու նույնիսկ պրուդոնիստները: Կրկին աշխուժացավ ինտերնացիոնալի դոր-

ծունեցութիւնը, վորի հեղինակութիւնը շնաւորւածում էր:

Սակայն նրա հաջողութիւնները չափազանց անկայուն էին, և այդ հանգամանքը դիտակցում էին նրա ղեկավարները:

«Մենք հոգի չենք առանց մարմնի, դրում են նրանցից մեկը: Մենք պետք է պատրաստ լինենք այդ որվան (հեղափոխութեան որվան), — ասում էր մյուսը, — յետե չենք ցանկանում մի ավելորդ անգամ մնալ, վորպէս հիմարներ»:

ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

«Այդ որը» մոտենում էր: Կառավարութիւնը նախադաւորվ իր մոտալուտ կործանումը, զիջումներ նրանում հառարակութեան: Բացի պարլամենտական ու պոպիլիսիսից, վոր արտահայտում էր միջին բուրժուազիայի դանազան խմբակների շահերը, բացի հեղափոխական սոցիալիստական պրուդոնիստական հայացքներ ունեցող բանվորներից, գոյութիւն ունէր նաև իր գրութիւնից դժգոհ մանր բուրժուազիա: Նրանց ներկայացուցիչները հանրապետականներն էին, վորոնք յերազում էին վերադառնալ մանր բուրժուազիայի տիրապետութեան ժամանակներին, վոր գոյութիւն ունէր Ֆրանսիական Մեծ Հեղափոխութեան և կոմունարի ղեկաւորութեան չըջանում: Իրութեան մեջ առաջացած փոփոխութիւնը նկատուի չառնելով, դեպի հետ նայող այդ մարդիկ ցանկանում էին հարութիւն տալ իրենցից 80 տարի առաջ կատարված հեղափոխութեան ձեւերին, մտածում էին նրա մտքերով և խոսում նրա լեզվով՝ լերեվակայնով իրենց իսկական լակորիններ*):

*) Յակարիմներ՝ ֆրանսիական մեծ հեղափոխութեան չըջանի հեղափոխական մանր բուրժուազիայի կուսակցութիւն: 15

Սակայն կառավարութեան թշնամի բոլոր հոսանքների և խմբակների միջև միասնութիւն և համաձայնութիւն գոյութիւն չունեն։ Միաձայնութիւն չկար վոչ սոյաքարի մեթոդների, վոչ և և այն խնդիրների վերաբերմամբ, վորոնք պետք եր լուծել։ Չկար մի կուսակցութիւն, վորն իր վրա վերցնէր շարժման դեկավարութիւնը։ Նույնիսկ I Ինտերնացիոնալի Ֆեդերացիայի անդամների մեջ տիրում եր կարծիքների և հայացքների լիակատար քաոս։ Ամենակարեւոր հարցի առթիւ՝ թե ինչ կարգեր պետք ե փոխարինեն գոյութիւն ունեցող վարչաձեւը, կային ամենահակասական տեսակետներ։

Ինտերնացիոնալի Ֆրանսիական Ֆեդերացիայի աւանաւոր առաջնորդներից մեկը խոստովանում եր, վոր ամբողջ կադմակերպութիւնը բացարձակապես անստորադաս եր հեղափոխական յեղուցի։ «Մենք խոստովանեցինք, վոր պատրաստ չենք հեղափոխութեան, — գրում ե նա։ Մենք գտնում ենք, վոր մեզ անհրաժեշտ ե մեկ, թերեւ յերկու տարի աւելի սլոսպազանդայի համար»...

Սակայն այդպիսի ժամկետ չեւ տրված Ֆրանսիական հեղափոխականներին։ Անցքերը հասունանում եին և իրենց լուծման մոտենում բացառիկ արագութեամբ։ Նապոլեոնի կառավարութիւնը մի շարք դեվանադիտական ամենածանր սլոսութիւններ և անհաջողութիւններ կրեց արտաքին քաղաքականութեան մեջ։ Խախտված թաղը պահպանելու համար 1870 թ. Նապոլեոնը պատերազմ սկսեց Պրուսիայի դեմ։ Պատերազմը անհրաժեշտութիւն եր նրա համար։ Նրա համար այդ միակ միջոցն եր, վորով նա կարող եր իր

դինաստիայի ձեռքում պահել Ֆրանսիական դաշը։ «Այդ պատերազմն իմն ե, նա ինձ պետք ե», — ասում եր թագուհին՝ նրա կինը։ Պատերազմի կարիք ելին գգում նաև բորսայական սպեկուլյանտները, վորոնց համար յերկրորդ կայսրութիւնն^{*)} իրենց կառավարութիւնն եր։ Նրանք գտնում ելին, վոր բաւական ե մղել «վեցշարաթյա ռադմակսն կամպանիա, վորպեսդի աշխուժանա աշն սպեկուլյացիան, վորով նրանք հարստանում ելին»։ «Հարկ կլինի անախորժ բոպեներ ապրել, — ասում ելին նրանք, — գոհարերել ընդամենը մի 50.000 մարդ, վորից հետո հորիզոնը կպարզվի և դործերը կվերսկսվեն»։

Բայց պատերազմը, վորի միջոցին Պրուսիայի հետ միասին հանդես յեկան գերմանիայի բոլոր պետութիւնները, ճակատադրական նշանակութիւն ունեցաւ կայսրութեան համար։ Կայսրութիւնը, չնայած իր կարծեցյալ հզորութեան, կարտե տնակի նման մեծ արագութեամբ փուլ յեկաւ։ Մշտապես գենը ճոճող պետութիւնը կատարելապես անպատրաստ գտնվեց պատերազմի հանդես։ Ի վերջո, ինքը Նապոլեոն III-ը 70.000-անոց բանակով չըջապատվեց և գերի ընկաւ պրուսացիների ձեռքը։

Այս անցքի հետեւանքով հեղաշրջում առաջացաւ Փարիզում։ Կառավարութիւնը տապալվեց, և Ֆրանսիան յերրորդ անգամ դարձաւ հանրապետութիւն։ Սակայն կրկին՝ ինչպես 1848 թ., նա դարձաւ բուրժուական հանրապետութիւն։ Իշխանութեան գլուխ անցաւ բուրժուական չափավոր սոպոյիցիան։ Նա-

^{*)} Ֆրանսիայի պատմութեան մեջ այսպես և կոչվում Նապոլեոն III-ի կայսրութիւնը և տարեկան թիվ Նապոլեոն I-ի կայսրութիւնից։

խորդ ճնշումներից կատարելապես ուժանալու յեղած բանալորական և հեղափոխական կազմակերպութիւնները չկարողացան արդէլ հանդիսանալ դրան: Ինտերնացիոնալի ֆեդերացիան միայն վերջերս եր ջախջախված յերրորդ դատաւորությամբ, իսկ բլանկիստները քայքայվել եյին հեղաշրջման անհաջող փորձից հետո, վոր տեղի յեր ունեցել ընդամենը կես ամիս առաջ: Հեղափոխականներն այնքան անպատրաստ եյին, վոր նրանցից մեկը, լուր առնելով հեղաշրջման մասին, բացականչեց՝ «Մենք կորած ենք»:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեղաշրջման պատճառով կրկին իշխանության զբաղումն անցան բուրժուազիայի ներկայացուցիչները, վորոնք վախենում եյին մասսաներից, թշնամի եյին մասսաներին և կատաղի հակառակորդներ սոցիալիզմին: Նույնիսկ նոր ժամանակավոր կառավարության անդամների մեջ ամենառադիկալ Գամբետտան քարոզում եր այնպիսի հանրապետութիւն, վորի հաստատումը «դուգորդվելու յե թշվառների դրության բարելավումով և նրանց բարոյական բարձրացումով՝ առանց վորեւէ վնաս և վտանգ պատճառելու հարստութիւն և կրթութիւն ունեցողներին»:

Սակայն պատերազմը շարունակվում եր, բուրժուազիային այժմ վիճակվեց փրկել յերկիրը անշեղորեն հարձակվող, դեպի Ֆրանսիայի մայրաքաղաքը մոտեցող պրուսսացիներից: Նրանք չուտով Փարիզը պաշարեցին: Նոր կառավարութիւնը բարձրագոյն անուն եր կրում՝ «Ազգային պաշտպանության կառավարութիւն»: Պաշտպանութիւնը համարյա այդ անունով ել

սահմանափակվեց, քանի վոր բուրժուական կառավարութիւնն ամենաչնչին ցանկութիւն իսկ չուներ իսկապես պայքարելու թշնամիների դեմ:

Պաշարված Փարիզում կանոնավոր դորքի բացակայության պատճառով կարիք զգացվեց զինել բանվորներին և արհեստավորներին և մոտցնել նրանց այսպես կոչված «Ազգային գվարդիայի», այսինքն՝ յերկրպահ գորքի շարքերը: Յերկու հարյուր հազարանոց պրուտարական այս բանակը շատ ավելի սարսափելի յեր նոր կառավարության համար, քան պրուսսական բանակը: Պրուսսացիների նկատմամբ հաղթանակ տանել հնարավոր եր միայն այդ պրուտարական—համբարային բանակի ոգնությամբ, բայց այդպիսի հաղթանակը բուրժուազիայի համար կնշանակեր մասսաների, հեղափոխության հաղթանակ: Այս ե պատճառը, վոր ազգային պաշտպանության կառավարութիւնը դարձավ ազգային դավաճանության կառավարութիւն: Հայրենասիրաբար տրամադրված փարիզցիներին սիրաչափելով այնպիսի բարձրագոյն Փրազներով, ինչպես՝ «Վոչ մի թիզ հող, մեր ամբողջներից և վոչ մի քար թշնամուն», նա գաղտնաբար բանակցութիւններ եր վարում պրուսսացիների հետ և ավելին՝ ազգային գվարդիայի անդամներին զիտավորյալ կերպով ուղարկում եր սպանվելու և պարտվելու: Կառավարութիւնը հույս ուներ այդ պարտութիւններով թուլացնել պրուտարական բանակի ուժը և հնազանդեցնել նրան: «Յեթե մի մեծ ճակատամարտում,—ասում եր ժամանակավոր կառավարության անդամ գեներալ Տրուշյուն,—քան հազար հոգի սպանվեն, Փարիզը կհանձնվի: Ազգային գվարդիան այն ժամանակ միայն

կհամաձայնվի հաշտություն կնքել, յերբ նա կորցնի տոնվազն տաս հազար հոգի»:

Փարիզի բանվորներն ու արհեստավորները յերեք անգամ փորձեցին տապալել ազգային պաշտպանության կառավարութիւնը, բայց ամեն անգամ այդ փորձերն անհաջող անցան: Յերկրորդ ապստամբութիւնը կատարվեց այն ժամանակ, յերբ Փարիզում լուր ստացվեց, թե մարչալ Բադենը հանձնվել է մեծ բանակով: Տապալված կայսեր կողմնակից այս զենեւալը չէր ցանկանում պաշտպանել հանրապետութիւնը և հանձնեց այն ամբողջ փորտեղ ինքը փակվել եր: Յերրորդ փորձը կատարվեց 1871 թ. հունվարին անհաջող մի վտրնձգության հետեւանքով, վոր կազմակերպել եր հրամանատարութիւնը, նպատակ ունենալով հարկադրել գվարդիային մեծ փնտներ կրելու: Այդ կատարվեց զենեւալ Տրոչկույի խորհրդով:

Այդ բոլոր հեղափոխական փորձերի անհաջողության պատճառը վորեւե կազմակերպության բացակայութիւնն եր, վորը զեկալարեր մասսաներին, աշխատեր նրանց մեջ և վալելեր նրանց վստահութիւնը:

Դրանից հետո արզեն վոչ մի հանգամանք չէր խանգարում կառավարության հաշտութիւն կնքելու պրուսացիներին հետ: Իշխանության գլուխ կանգնած բուրժուազիային անհրաժեշտ եր հնարավորության չափ շուտ անել այդ, քանի պատերազմը քաղաքացիականի չէր վերածվել և քանի զեո բուրժուազիայի ձեռքումն եր գտնվում բանակը՝ այն միակ ուժը, վոր հետագայում կարող եր ոգտագործվել մասսաների նոր յելույթների ճնշման համար: Այդ միտքը չափազանց

հայտնապես արտահայտված եր հետեւյալ հեռագրում, վոր մարչալ Բադենն ուղարկել է պրուսական թագաւորին.

«Խաղմական վեճը վերջացած է,—գրում եր քաջարի մարչալը,—և նորին մեծութիւն պրուսական թագաւորը չի կարող մեծ նշանակութիւն տալ այն անպտուղ հաղթանակին, վոր նա ձեռք կրերի՝ խորտակելով մեր դժբախտ յերկրի տնտրիսիան վերացնելու ընդունակ միակ ուժը: Նա (այդ ուժը՝ բանակը) կվերականգներ կարգը»...

Կառավարութիւնն այնքան շտապում եր հաշտութիւն կնքելու, վոր համաձայնվեց Ֆրանսիայի համար ամենատորացուցիչ և ծանր պայմաններին հետ: Ֆրանսիական բուրժուազիան յերկրի ներքին «կարգը» գնեց շատ թանկ գնով՝ նա զրկվեց Ալգաս-Լոթարինգիայի (յերկաթով և ածխով հարուստ շրջան) և Յմիլիարդ վոսկուց, վորն այն ժամանակ մի ահոելի գումար եր: Խաղաղության ալալիսի պայմանների հետ համաձայնելը Փրանսիական բուրժուազիային մղեց ուրիշ քայլերի ալդ կարգը կազմակերպելու ուղղութիւնը:

Հաշտութիւն կնքած բուրժուազիայի առաջ հարց առաջացավ, թե ո՛ւմ հաչվին պետք է կատարվեն իր ստորագրած հաշտության պայմանները, այլ կերպ առած՝ ո՛ւմ վրա պետք է ընկնեն պատերազմի և ամութալարտ խաղաղության ծախսերը:

Բուրժուազիան նախ և առաջ չահաղրդոված եր պատերազմի և հաշտության պայմանագրի կատարման բոլոր ծախսերը զնել ժողովրդական մասսաներին վրա: Դրա համար անհրաժեշտ եր ամուր պահել իշխանու-

թյունն իրենց ձեռքում և ապառվել այն խոչընդոտից, վորպիսին հանդիսանում եր Փարիզի զինված և Աղգային զվարդիայի մեջ կազմակերպված պրոլետարիատը:

Փարիզի պրոլետարիատն ու արհեստավորները հերոսաբար, տարան պաշարման բոլոր արհալիրքներն ու դժվարությունները: Նրանք քաղցի և սառնամանիքի մեջ արիսբար կռվում էին պաշարված քաղաքի խրամատներում և հողապատնեշներում: Յեւ հանկարծ նրանք անսպասելի կերպով իմացան, վոր իրենց կրած բոլոր տանջանքներն ու զրկանքներն անտեղի էին, վոր Ֆրանսիան պարտված է, ստորագրված են հաշտության խայտառակ պայմաններ և թշնամին ցնծում է: Նրանց զայրույթն անսահման եր:

Սակայն յեթե Փարիզի բանվորն ու արհեստավորը ցանկանում էին պատերազմել, մտածելով, իհարկե, հեղափոխական պատերազմի մասին, բուրժուազիան և դյուղացիությունը դեմ էին այդ պատերազմին: Հաշտության պայմանագրով և այդ պայմանագրի հաստատման համար պետք եր հրավիրել Աղգային ժողով: Այդ հապճեպ հրավիրված ժողովին մասնակցում էին ռեակցիոներներն ու հեղափոխության կատաղի թշնամիները, վորոնց այնտեղ եր ուղարկել պատերազմ չցանկացող դյուղացիությունը, (ինչպես և 1848 թ.): Նրանք կրկին վախեցել էին սոցիալիստների յեւրոյթներից, վորոնց դյուղացիությունը նկարագրում էին, վորպես հողի բաժանման կողմնակիցների: Աղգային ժողովը ղեկավարյալ կերպով հրավիրվեց կարճ ժամանակամիջոցում, իսկ այդ հանդամանքը՝ հաղորդակցության միջոցների քայքայման, թշնամու կողմից յերկրի մի գգալի մասի բռնադրաման պայ-

մաններում դրվում եր առաջավոր տարրերին ընտրությունների համար վորեւի կերպ պատրաստվելու, նախընտրական ազիտացիայի և կազմակերպված յեւրոյթ կատարելու հնարավորությունից: Մեծ մասամբ զրանով և բացատրվում նոր ժողովի հակահեղափոխական կազմը:

Ռեակցիոն «ռամիկների» այդ ժողովն առաջին հերթին «գործադիր իշխանության պարագլուխ» ընտրեց դեպի հեղափոխությունն ունեցած իր ատելությամբ հայտնի Տիեքին՝ «այդ թղուկ-հրեչին, —ինչպես նրան բնորոշում ե Մարքսը,—վորն ավելի, քան կես դար կախարդել եր Ֆրանսիական բուրժուազիային, վորովհետեւ նա ինքնին հանդիսանում եր բուրժուազիայի դատակարգային ապականության լիակատար, իդեալական արտահայտությունը»:

«Ռամիկների» ժողովն այնքան վախենում եր Փարիզի բանվորական մասսայից, վոր համարձակություն չունեցավ նիստերը դումարելու Փարիզում,—վորը հռչակված եր իր հեղափոխական տրագիդիաներով,—այլ դումարվեց Բորդոյում: Հենց այդ արդեն փոքր անպատվություն չեւր մայրաքաղաքի աղգարնակչության համար:

Հետագայում ժողովը սկսեց վարել փարիզցիներին սխտեմատիկ պրովակացիայի յանթարկելու քաղաքականություն:

Ժողովն առաջին հերթին չափազանց աներկմիա կերպով իրեն ցուցաբերեց, վորպես կառավարման հանրապետական ձեւին հակառակորդ և սկսեց ժամանակ առ ժամանակ խոսել այն մասին, վոր Փարիզից պետք ե խլել մայրաքաղաքի կոչումը: Այնուհետեւ նա

ամենատեակցիոն գեներալներին նշանակեց Փարիզի նա-
հանգապետի և Աղգալիին գվարդիայի հրամատարի
պաշտոններում :

Բոլոր լրագրերը յենթարկվեցին հարկման, վո-
րով փաստորեն սահմանափակվեց մամուլի ազատու-
թյունը: Վերջին հեղաշրջման անհաջող փորձերի մաս-
նակիցներ Բլանկին և Պլյուրանսը զատապարտվեցին
մահվան:

Այնուհետև ժողովի անակցիոնները վերջեցին
փարիզցիներին հարված հասցնել նյութական շահերի
կողմից: Փարիզում տիրող դժբաղդը թյան պայման-
ներում բանվորների և արհեստավորների համար դո-
յության միակ միջոցը Ազգային գվարդիայում ծառա-
յելու դիմաց ստացած օրապահերին եր: Այդ միջոցն
այժմ խեցին նրանցից: Սակայն այդ դեռ քիչ և: Մայ-
րաքաղաքի պաշարման ժամանակ հաստատված այն
կարգը, վորով յերկարացված էր բնակարանավարձի և
մուրհակների հատուցման ժամկետը, անսպասելի կեր-
պով վերացվեց, և բուրժուազիան անողոր և անգրգվե-
լի կերպով հաշիվներ ներկայացրեց բանվորին, ար-
հեստավորին, մանր խանութպանին և արհեստանոցի
տիրոջ: Բոլոր այդ պրովոկացիոն հարձակումները
փարիզցիները հանդուրժեցին ստամոքսները սղմած և
գայլուկթր թագցնելով:

ՄԱՐՏԻ 18-Ի ԱՊՍԱՄՐՈՒԹՅՈՒՆՆԸ

Այսպես գայրացած, բայց լուռ Փարիզը զեռու
մնում էր, վորպես Ազգային ժողովի բուրժուաների և
կալվածատերերի ահարկու և վտանգավոր թշնամին:
Այդ պատճառով Տիերը մարտի 18-ին հուսահատ փորձ

կատարեց խելու փարիզցիների գեներ, այսինքն՝ ցան-
կացավ Փարիզից տանել այն թնդանոթները, վոր գըն-
վել էյին փարիզցիներին հալածած փողով: Այդ թնդա-
նոթները, նույնիսկ պրուսացիների հետ կնքված
պայմանագրով հանձնված էյին Ազգային գվարդիային
և հանդիսանում էյին նրա սեփականությունը: Այդ
վարժունքը Փարիզը հանդուրժել չկարողացավ և, ի
պատասխան Տիերի և ժողովի նոր վտանգության, մեկ
մարդու նման վտաքի կանգնեց: Թնդանոթները մնա-
ցին փարիզցիներին, և այդ ապստամբությամբ հիմք
գրվեց Փարիզի Կոմունային:

1871 թ. մարտի 18-ի առավոտյան Փարիզն արթ-
նացավ՝ «Կեցցե Կոմունան» փորտընդոստ բացական-
չություններով: Ո՞վ կարող էր ամենից առաջ հանդես
գալ, վորպես նրա ստեղծողն ու կազմակերպողը: Ի՞նչ
էր ներկայացնում իրենից այդ Կոմունան:

1871 թ. փետրվարին կազմվեց Ազգային գվար-
դիայի Կենտրոնական կոմիտե: Այդ կոմիտեն մի տե-
սուկ հանդիսանում էր Ազգային գվարդիայի գաղափար-
չային կազմի արտացոլումը: Վորքան վոր Ազգային
գվարդիայի գլխավոր մասը կազմված էր բանվորնե-
րից և արհեստավորներից, այնքան նրա այդ կազմն ար-
տացոլում էր Կենտրոնական Կոմիտեյում: Յեւ լքանի
վոր բանվորական-համբարային մասսայի տրամադրու-
թյունը նշանակելի չափով անորոշ սոցիալիստական էր,
ապա Կենտրոնական Կոմիտեյի մեջ անցան սոցիալիստ-
ներ:

Կենտրոնական Կոմիտեն կոնտակտ դորձակցության
մեջ մտավ Միտերանացիոնայի Ֆեդերացիայի հետ և
նույնիսկ սկսեց ժողովներ դուստրել նրա հետ մեկ ընդ-

հանուր շենքում: Իսկ ի՞նչ դեր եր խաղում ինտերնացիոնալը ծավալվող անցքերի մեջ և ինչո՞ւ նա իր վրա չվերցրեց այդ անցքերի ղեկավարութիւնը:

Մարքսը ժամանակին հաշիւի առնելով Ֆրանսիական բանվորական շարժման թուլութիւնն ու մեկուսացած վիճակը, ինչպէս և շրջակա իրադրութիւնների բարդութիւնը, Նապոլյոն III-ի անկումից անմիջապէս հետո ինտերնացիոնալի Գլխավոր խորհրդի անունից գրում է. «... Կատարյալ անմտութիւն կլինէր իսկական ճգնաժամի պայմաններում տապալել նոր կառավարութիւնը»... Բայց յերբ ծավալվեցին ահարկու անցքերը, Մարքսը Կոմունայի հանդեպ բռնեց մի դիրք, վորը հատուկ է իսկական հեղափոխականին: Նա չբնականաբար մենչվելի Պլեխանովի նման, վորը 1905 թ. ասում էր, թէ «Պետք չէր դնել դիմել»: Նա ձեռները չլվաց և մի կողմ չկանգնեց, այլ իր վրա և Գլխավոր Խորհրդի վրա վերցրեց կատարվող անցքերի ամբողջ պատասխանատվութիւնը: Դրան ապացույց է Մարքսի գրչին պատկանող մի փայլուն դոկումենտ, վորը հրատարակված է ինտերնացիոնալի Խորհրդի անունից և կոչվում է. «Բանվորները միջազգային ընկերութեան Գլխավոր Խորհրդի կոչը Ֆրանսիայի քաղաքացիական պատերազմի առթիւ»:

Բացի դրանից, Մարքսը վորքան կարող եր աշխատում եր ողնել կոմունարներին և հնարավորութեան սահմաններում ղեկավարել նրանց: Պահպանվել է նրա նամակն ուղղված Կոմունայի յերկու խոշոր գործիչներին՝ Վարլենին և Ֆրանկելին, վորը բովանդակում է ղեկավար նշանակութիւն ունեցող ցուցումներ: Այդ նամակում Մարքսը գրում է, վոր Կոմունայի մասին նա

գրել է «մի քանի հարյուր նամակ աշխարհի բոլոր ծայրերը»...

Ինչ վերաբերում է Ֆրանսիական ինտերնացիոնալիստներին, ապա նրանք հետադաժում ևս, յերբ գրութիւն բաժանաչափ փոխվեց, առանց հաշիւի առնելու այդ փոփոխութիւնները, դեռևս գտնում էին, վոր «ինտերնացիոնալը... չպետք է ուղղակի միջամտի անցքերին, վորոնք դեռևս բաժանաչափ անպատահելի չեն, և վորոնց մեջ նա կարող է արատավորել իր անունը»: Ինտերնացիոնալի վորոչ անդամներ գտնում են, վոր ինտերնացիոնալը Ֆրանսիայում բաժանական թույլ է, վորպեսզի խառնվի տեղի ունեցող անցքերին:

«Լոնդոնում»,—ասում եր ականավոր ինտերնացիոնալիստներից մեկը,—ինտերնացիոնալը առաջնակարգ քաղաքական ուժ է: Թող սոցիալիստական շարժումը բռնկի Սնդիկատում—ինտերնացիոնալը պատրաստ է դրան: Բայց այդպէ՞ս է արդոք գրութիւնը Ֆրանսիայում»: Ինտերնացիոնալի Ֆրանսիական կազմակերպութիւնը վորոչեւ է հեռու մնալ ծավալվող անցքերից:

Ճիշտ է, անցքերի ընթացքը կատարեց իր գործը: Ինտերնացիոնալի անդամները մտան Կոմունայի մեջ, նրանում ղեկավար պաշտոններ զբաղեցին, պատասխանատվութիւն վերցրեցին իրենց վրա կատարվող անցքերի համար և հետադաժում մյուսներին հավասար զոհ դարձան դաժնիքներին և «կարգը» վերականգնողներին:

Սակայն սկզբնական շրջանում կատարվող անցքերի ղեկավարման ամբողջ ծանրութիւնն ընկավ Ազգային Գլխարդիայի Կենտրոնական Կոմիտեի վրա: Իր արժամբ և մարմնով հանդիտանալով Փարիզի արհեստա-

վոր-բանվոր մասսայի ծնունդը և կազմված լինելով այդ մասսայի շարքային ներկայացուցիչներից, Կոմիտեն ամբողջովին արտահայտում էր նրա տեսակետներն ու հայացքները: Սակայն մի խոշոր ուժ հանդիսանալով, նա չէր ըմբռնում, վոր անցքերը ճակատագրական ընթացքով տանում են դեպի յերկու դասակարգերի ընդհարումը: Հեղաշրջումից ընդամենը 8 օր ատալ Ադդային զվարդիայի առանձին գործառնների պատվիրակներին ժողովում հնչում էյին այսպիսի խոսքեր. «Ամենից քիչ մենք կողմնինք քաղաքացիների ցամալի և արյունահեղ ընդհարումներ միմյանց հետ»: Մինչդեռ այդ ընդհարումները դարձան կատարելապես անխուսափելի:

Կոմիտեն չդեկավարեց մարտի 18-ի հեղաշրջումը: Հեղաշրջումը նախապատրաստել էյին պաշարման պայմանները և հետագա շրջանի բոլոր հանգամանքները, և այդ պատճառով տեղի տւնեցավ կատարելապես տարերայնորեն: Յերբ հեղաշրջումն արդեն կատարված էր, յերբ կառավարութունն ու կառավարական գործը փախան Փարիզից, իշխանութունը պետք և անցներ այն միակ կազմակերպությանը, վոր հեղինակութուն էր վայելում աշխատավորության մեջ և վորոչ չափով դրական հանձնարարական էր տվել իր համար, այսինքն՝ հատկապես Ադդային զվարդիայի Կենտրոնական Կոմիտեյին:

Անցքերին մասնակցողներից մեկն այսպես և բնորոշում այդ նոր ժամանակավոր կառավարութունը.

«Քաղաքապետարանում ժողովի յեր նստել անանուն կառավարութունը՝ կազմված համարյա բացառապես հասարակ բանվորներից և մանր

պաշտոնյաներից, վորոնց յերեք քառորդի անունն անձանոթ էր իրենց փողոցից կամ արհեստանոցից այն կողմ: Տրադիցիան խորտակվեց, տեղի ունեցավ մի ինչ վոր անսպասելի բան, կառավարության մեջ և վոչ մի ներկայացուցիչ չկար իշխող դասակարգերից, բռնկվեց հեղափոխութուն, վորը չէր նախատեսել վոչ մի փաստաբան, վոչ մի ժուրնալիստ և վոչ մի գեներալ: Նրանց տեղը գրավեցին սեվադո՛րծ բանվորը, կազմարարը, խոհարարը»:

ԿՈՄՈՒՆՅՅԻ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Իշխանության գլուխ անցած Կոմիտեն, վոր կազմված էր Փարիզի աշխատավոր մասսայի շարքային ներկայացուցիչներից, վորոչեց իրականացնել մասսաների պահանջը և ստեղծել նրանց ցանկալի Կոմունան: Կենտրոնական Կոմիտեն ամբողջովին կանգնած էր դեմոկրատական տեսակետի վրա, և Կոմունայի միտքն ու տար էր նրան, վորպես դասակարգային կառավարութուն: Ընդհակառակը, Կոմիտեն այն կարծիքին էր, վոր ինչքան բնակչության մեծ մասը քվեարկի հողուտ Կոմունայի, այնքան ավելի ամուր և հեղինակավոր կլինի այդ նոր կառավարութունը:

Այդ և պատճառը, վոր Կենտրոնական Կոմիտեն փորձում էր համաձայնության գալ վոչ միայն քաղաքական մանր բուրժուազիայի մեջ հեղինակութուն ունեցող խմբակներին և կազմակերպությունների հետ, այլև ուղղակի ժամանակավոր կառավարության հակահեղափոխական կամակատարների՝ Փարիզի առանձին շրջանների քաղաքապետների հետ:

«Մենք մեծ քանակութեամբ ձայներ կհավաքենք, թե վոչ, այդ հանգամանքից շատ բան ե կախված: Յեթե մեզ միանան պատգամավորներն՝ ու քաղաքագլուխները, ապա ամբողջ Փարիզը կլինի դեպի ընտրական քվեատուները»: «Յեթե մենք ցանկանում ենք մեր յետեւից տանել Ծրանիւսի, մենք նրան չպետք ե վախեցնենք»:

Այդպիսի նկատառումներով դեկավարվելով, կենտրոնական Կոմիտեն լարում եր իր բոլոր ջանքերը՝ բուրժուազիայի ներկայացուցիչների հետ ընդհարվելու համար, բայց այդ ամէլի հեշտ եր ցանկանալ, քան դրան հասնել: Պատգամավորներն ու քաղաքագլուխները կենտրոնական Կոմիտեյի վրա նայում եյին, վորպես ապորինի կառավարութեան, վորպես իշխանութունը հախչողները: Վերջին հաշիւով այդ բոլոր բանակցութեաններից վոչինչ դուրս չեկավ, բացի նրանից, վոր Տիերր ժամանակ շահեց ե ժողովը փոխադրվեց Վերսալ (Փարիզի մոտ): Ընդհակառակը, Փարիզի թշնամիներն այնքան համարձակացան, վոր դիմեցին դիմում հարձակման ե միայն այդ հարձակման անհաջողութեանից հետո քաղաքագլուխները ստորագրեցին Կոմունայի ընտրութեանների վերաբերյալ կոչը, այն ել յենթարկվելով Վերսալից ստացած հրահանգին, վորը նպատակ ունեւր յերկարացնել ընդհարման բոպին:

Այդ ընտրութեաններին մասնակցեցին 230.000

1) Այստեղ նկատի յեն առնված հակահեղափոխական Ազգային ժողովին Փարիզից ուղարկված պատգամավորները: Նրանցից շատերն անցնելով ռեակցիայի բանակը դավաճանեցին փարիզիներին:

մարդ, Կամուսայի խորհրդի մեջ ընտրվեցին 30 հոգի ե 1871 թ. մարտի 28-ին Կոմունան հռչակվեց պաշտոնապես:

Դեմոկրատներն ընտրված Կոմունայի Խորհուրդը պրոլետարական կազմ չունեւր: Նրա մեջ բանվորները 32,2 տոկոս ամէլ չեյին, 15 տոկ. ամէլ մանր պաշտոնյաներ եյին, մոտ 5 տոկ. մանր ձեռնաբեկատեր ու առեւտրականներ ե 39 տոկ. ազատ արհեստի մարդիկ:

Ինչ վերաբերում ե Կոմունայի Խորհրդի անդամների տեսակետներին ե հայացքներին, ապա նրանց մեջ մենք կգտնեյինք ե՛ տարբեր յերանգի պրուդոնիստներ՝ ամենաչափավորներից մինչեւ չափազանց հեղափոխականները, Բակունինի ազդեցութեան տակ գտնվող մարդիկ, Բլանկիի հետեւորդներ ե պարզ դեմոկրատներ:

Կոմունայի Խորհրդի անդամների մեջ կային նաեւ 16 ինտերնացիոնալիստներ, վորոնք մեծ մասամբ համախա եյին պրուդոնիստներին:

Խորհրդի ընտրութեանների ժամանակ կրկին աչքի ընկավ այն ժամանակվա բանվորական շարժման մեծագույն դժբախտութեանը, այսինքն՝ դեկավար, մասսաների հեղինակութեանը վաշելող կուսակցութեան բացակայութեանը, վորն ունենար ճշգրիտ ե հատուկ ծրագիր ե գործողութեան պլան:

Կոմունայի, այդ հեղափոխական նոր կառավարութեան մեջ ընկած մարդիկ բնավ չեյին լմբոնում այն դերը, վոր նրանց վիճակված եր կատարել: Կոմունայի անդամները շարունակում եյին դատողութեաններ առնել ընդհանուր շահերը պաշտպանելու անհրաժեշտու-

թյան մասին և խուսափում էյին դասակարգային բա-
ղաբականությունից :

«Առանձնապես մի՛ մոռացե՛ք,—գրում էր
ժամանակի ամենահեղինակավոր լրագրերից մե-
կը,—վոր այնպիսի մի քաղաքի բնակչություն,
վորպիսին Փարիզն է, կազմված է բազմազան
տարրերից: Արդարամիտ յեղեք բոլոր դասա-
կարգերի վերաբերմամբ, պաշտպանեցե՛ք բոլորի
չահերը»: «Դաշինք պետք է գոյություն ունենա
կապիտալիստների և աշխատավորների միջև,—
գրում էր Կոմունայի անդամներից մեկի ձեռքով
խմբագրվող նույն լրագիրը,—բայց այնպիսի
դաշինք, վոր առաջիններին յեկամուտի առյուծի
բաժինը չհասնի»:

Կոմունայի կառավարական լրագիրը մարտի 30-ին
այն միտքն էր հայտնում, թե «դասակարգերի հակա-
դրությունն այժմ արդեն գոյություն չունի»:

Համերաշխության մասին գաղափարներն էր
անում նաև Ինտերնացիոնալի Ֆեդերացիան.

«Համերաշխության բացակայությունը,—
գրված է նրա թուղթիկներից մեկում,—ընդհա-
նուր քայքայում առաջացրեց, սկիզբ դնելով քա-
ղաքացիական պատերազմին: Միայն ապահովե-
լով ազատությունը, հավասարությունն ու հա-
մերաշխությունը՝ կարելի չե՛ ձգտել կարգերի
ամրացման նոր հիմունքներով և աշխատանքի
նոր կազմակերպման»...

Այդ բոլորն էի, հարկե՛, համաձայնողակտն, մանր
բուրժուական պատրանքներ և յին, փոքրնց փոխարեն

բանվոր դասակարգը դաժան հաշվետեսի պետք է յեն-
թարկվեր:

Թե սոցիալական և թե հայացքների տեսակե-
տից իր կազմով խայտառղես Կոմունան անհրեժակա-
յելի ծանր պայմաններում դժվարագույն խնդիրներ
կենսագործեց: Մանր պաշտոնյաները, ժուրնալիստնե-
րն ու արհեստավորները կանգնել էյին պետական մե-
քենայի առաջ և այդ բարդ մեխանիզմը գործի էյին
դնում առանց մասնապետների խորհրդի, ցուցումների
և ուղնության: Բարձր պաշտոնյաները նենգադուլ անե-
լով լքում էյին գործը և փախչում Տիբերի ու ժողովի
հովանու տակ, բոլոր հիմնարկներում թողնելով միայն
ստորին ծառայողներին: Նենգադուլ էր անում վոչ մի-
այն բարձր պաշտոնյաությունը, այլև ինտելլիգենցիան:
Բժիշկներն ու պաշտոնատար անձինք լքում էյին հի-
վանդանոցները, բժշկական դպրոցի պրոֆեսորները
դադարեցրին դասախոսությունները: Պաշտոնյաները
լքեցին նաև փոստը և Փարիզը կտրվեց ամբողջ աշ-
խարհից:

Կոմունան բոլոր հիմնարկություններում նշանակեց
պատվիրակներ, վորոնք չառ հաճախ լինում էյին հա-
սարակ բանվորներ և կարողանում էյին իրենց յեռան-
դով, անկաշառ բնավորությամբ, գործին նվիրվածու-
թյամբ կարգի բերել և գործի դնել պետական մեքենան,
վերստին կյանք տալ համաշխարհային քաղաքին: Փո-
րագրիչ Թեյսը վերականգնեց փոստի գործունեյությու-
նը, հյուան Պենդին կարգի բերեց ազգային տպարանի
աշխատանքը, վոսկերիչ բանվոր Ֆրենկելը աշխատան-
քի և փոխանակության կարեւորագույն Հանձնաժողո-
վի գլուխն անցավ:

Փարիզի Կոմունան—2

Կոմունայի որերին Փարիզում ապրող ողու հեղափոխական Լաֆրոմն ասում է, թե

«...Վորպես ընդարձակ քաղաքի ազմինիստրատորներ և կառավարման գործի կազմակերպիչներ, Փարիզի պրոլետարիատի ներկայացուցիչները վոչ միայն վատ չէին, այլ թերեւս ավելի լավ էին, քան սովորական չինովնիկական ճահճի ներկայացուցիչները: Պրակտիկ հնարիմացությունը, յետանդն ու հասարակությանն ոգուտ պատճառելու անկեղծ ցանկությունը հաղթանակեցին այստեղ բոլոր խոչընդոտները»:

Կոմունան կառավարման գործը կազմակերպեց կատարելագույն նոր, մինչ այդ չկիրառված սկզբունքներով: Ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացված էր ընտրովի ներկայացուցիչների ձեռքում, և այսպիսով իշխանության բաժանումը գործադիր և որենադիր բաժինների, վորով այնքան պարծենում են բուրժուական սահմանադրություն կազմույները և վորը գործնականում միայն հակայական չափերով ուժեղացնում է գործադիր իշխանությունը, Փարիզի Կոմունայում գ.յություն չունի:

Կառավարման դանազան ասպարեները ղեկավարելու համար Կոմունան իր միջից ընտրեց 10 հանձնաժողով՝ յուրաքանչյուրը կազմված 5-8 հոգուց: Այդ բոլոր հանձնաժողովների գործունեությունը պետք է համախմբվեր և համաձայնեցվեր 7 հոգուց բաղկացած Գործադիր հանձնաժողովի հետ:

Բոլոր պաշտոնատար անձինք վորոչ ժամանակամիջոցում պետք է ընտրվեյին և վերընտրվեյին: Աշխատավարձի ամենաբարձր դրույքը հավասարեցված

էր վորակյալ բանվորի ուժիկին և սահմանված տարեկան 6000 Ֆրանկ (մոտ 2.300 ուլբ.):

ԿՈՄՈՒՆԱՅԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կոմունան վերացրեց մշտական բանակը և միակ զինված ուժ հայտարարեց Ազգային զվարդիան: Այդ նոր բանակում արտոնյալ սպայությունը տեղ չունի, այդ պատճառով Ազգային զվարդիայի կենտրոնական կոմիտեն հրամայեց հրամանատարական կազմի ընտրություններ կատարել այն գումարտակներում, ուր այդպիսի ընտրություններ չէին կատարված: Գեներալի աստիճանը վերացվեց, վորպես «անհամարտեղել» Ազգային զվարդիայի ղեմնկրատական կազմակերպման հետ:

Կոմունան ձեռնարկեց դատարանի ռեֆորմին՝ վերջինիս հիմքը դարձնելով դատավորների ընտրական սիստեմը, ատենակալների մասնակցությունը և պաշտպանության ազատությունը: Կոմունան յեկեղեցին բաժանեց պետությունից, դադարեցրեց պետական միջոցների հատկացումը կուլտին, ազգային սեփականություն հայտարարեց ամբողջ յեկեղեցական գույքը և ղպրոցներից վտարեց կրոնական սիմվոլները:

Կոմունան նմանապես սկսեց ղպրոցական գործի ռեֆորմը՝ մեծ ուշադրություն դարձնելով նախնական կրթության: Կոմունան վերջ դրեց հոգեւորականության ազդեցությանը ղպրոցում և հոգակեց պարտադիր, աշխարհական և ձրի կրթության սկզբունքը: Կոմունան ստիթ ունեցավ հանդիպելու ուսուցիչների սարտասժին, վորոնք մեծ մասամբ հոգեւորականներ էին, այդ պատճառով նա պետք է նորից-նոր կոտուցեր կրթա-

կան դործի ամբողջ շենքը, ուսուցչական կադրեր պատ-
րաստեր, մտածեր դասավանդման մեթոդներն մասին,
վորի համար ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով: Ժողո-
վրդական կրթության գործով զբաղվելով, կոմունար-
ները մոտեցան աշխատանքային դպրոցի և դասավանդ-
ման ու արտադրության միջև կապ հաստատելու մըտ-
քին:

Կոմունայի առաջին ակտերից մեկը հանդիսացավ
Վերալի զոհերին ոգնելը:

Ազգային գվարդիայի սուսած գինություններն, ինչ-
պես և կոմունա ընկած գվարդիականներն ընտանիքնե-
րին պետք և տրվեցին կենսաթուղակ, ընդ վորում Ազգային
գվարդիայի գինություն կնոջն ու յերեխային կենսաթուղակ
նշանակվում էր անկախ այն հանգամանքից, թե կինը
պաշտոնապես պտակված էր սուսած գվարդիականի
հետ, թե վոչ:

Տնտեսական կյանքի ասպարիզում Կոմունան շատ
քիչ ձևոնարկումներ կատարեց:

«Այս հարցում իրենց ազդեցությունն ունե-
ցան վոչ միայն ժամանակի սղությունը, այլ և
Կոմունայի մանր բուրժուական կադրը, սոցիա-
լիզմի և բանվորական շարժման ցածր մակար-
դակը, վորոնք չկարողացան առաջադրել հասա-
րակական հարաբերությունների հեղաշրջման
ընդարձակ և կուռ ծրագիր»—ասում է Կոմունա-
յի պատմաբաններից մեկը:

Հիրալի, ի՞նչ է յին գրում ժամանակակից մամու-
լում սոցիալիստական ձևոնարկումների հարցի առթիվ:

«Քաղաքացիներ և գյուղացիներ,—գրում է
կադրերից մեկը,—համատարած յերեք, վոր

հարցը ձեր նախնիների պողից ձեզ զրկելը չէ:
Դուք որինական ճանապարհով տիրում եք ձեր
քրտինքով ձևք բերած գույքին: Այլ մենք այժմ
պահանջում ենք մեր իրավունքները, ինչպես
դուք մի ժամանակ տիրացած ձերին: Բանն այն
չէ, վոր մենք զբաղենք ձեր տեղը, այլ այն, վոր
մենք մեր իրավունքը ստանանք ձերի կողքին:
Մենք կարող ենք ընթանալ դուզահեռարար...
մենք կզնանք խաղաղ ճանապարհով, առաջին
հերթին գործելով համոզելու միջոցով, ապա
հենվելով սրենքի վրա՝ մենք կզլմենք դեպի
տնտեսական հաշվեկշռի վերաքննություն և դե-
պի սոցիալական լիկվիդացիան»:

Յեթե մենք դրան ավելացնենք համերաշխություն
վերաբերյալ այն խոսակցությունները, վորոնք ժամա-
նակին ընդհանրացած բնույթ են կրել, ապա կհասկա-
նանք, վոր Կոմունան չէր կարող վճռական քաղաքա-
կանություն վարել սոցիալական ձևոնարկումների աս-
պարիզում: Ընդհակառակը, նա չափազանց բժախնի
էր մասնավոր սեփականության վերաբերմամբ: Ի հար-
կե, այդպես էլ պետք է լինեք մանր բուրժուազիայի
կամ ինտելիգենցիայի ծոցից դուրս յեկած այն մարդ-
կանց գործունեությունը, վորոնք մեծամասնություն
է յին կադրում Կոմունայի կառավարության մեջ:

Այդ պատճառով, նույնիսկ տերերի կողմից լքված
ձևոնարկությունները Կոմունան վճռականություն չու-
նեցավ բռնադատվելու, այլ միայն հանձնեց բանվորա-
կան ընկերություններին այն պալմանով, վոր տերերի
վերադառնալուց հետո նրանց համապատասխան չափով
հատուցեն: Սակայն այդ դեկրետը, չնայած սկզբուն-

քորեն բաղականաչափ վճռական չեր, այնուամենայնիվ հսկայական նշանակութիւն ունեցաւ:

«Նկատի ունենալով,—ասված է այդ դեկրետում,—վոր բազմաթիւ արհեստանոցներ լըքված են իրենց տերերի կողմից, վորոնք չեն ցանկացել կատարել իրենց քաղաքացիական պարտականութիւնները և հաշիւ նստել միւսներին շահերի հետ, վորի հետեւանքով քաղաքի կյանքի համար չափազանց կարեւոր նշանակութիւն ունեցող բաղմաթիւ ձեռնարկութիւններ կանգ են առել, իսկ դրանով խախտել է նաև բանվորների բարեկեցութիւնը, Կոմունան վորոշում է վոր բանվորական կադակերպութիւններից կազմված հանձնաժողովը գեկուցում ներկայացնի այն պրակտիկ միջոցների մասին, վորոնց ուղղութիւնով կարելի լինի անմիջապէս գործի դնել այդ արհեստանոցները, բայց արդեն վոչ քե դասալիք տերերի, այլ նրանց ձեռնարկութիւնների բանվորութեան կոռուքեանիւ աստիճանի առիթով»:

Պաշարման և դրանից հետո յեկող ժամանակամիջոցում Փարիզի չքավորութիւնը սարսափելի գրկանքներ կրելով, փոխատու դրամարկները մտցրեց այն ամենը, ինչ հնարավոր էր դրավ դնել: Այդ պատճառով Կոմունան վորոշում հանեց վերադարձնել այն բոլոր դրամ դրված առարկաները, վորոնց արժեքը վորոշ դրամարից ցածր է: Քանի վոր Փարիզի չքավորութեան և մանր բուրժուազիայի պալատները չափազանց շատ էին, Կոմունան սառնասիրտ չկարողացաւ մնալ այդ յերկուցի հանգեպ: Նա բոլոր վճարումները հետաձգեց յերեք տարով:

Կոմունայի բանվորական քաղաքականութիւնն ուղղութիւն էր ստանում և կենսագործվում աշխատանքի և փոխանակութեան համաձայնողի միջոցով, վորը համարյա ամբողջովին կազմված էր ինտերնացիոնալի անդամ բանվորներից: Վորքան վոր նրանց մեծամասնութիւնն իր հայացքներով պրուդոնիստ էր, այնքան էլ պրուդոնիզմի ազդեցութիւնը շատ խիստ չափով արտահայտվում էր հանձնաժողովի աշխատանքների վրա: Այդ ազդեցութիւնն արտահայտվում էր հանձնաժողովի խնդիրների համեմատութեան մեջ, վորոնք հետեւյալն են. «ուսումնասիրել բանվորների և ձեռնարկատերերի միջև յեղած հարաբերութիւնների բոլոր ձևերը, վերաքննել այն տրենքները, վորոնք վերաբերում են առևտրին, վերաքննել մաքսային դրույքները, վերակազմութեան յենթարկել հարկերը և կազմակերպել աշխատանքի վիճակագրութիւն»:

Այդ հանձնաժողովի կատարած ծառայութիւններից մեկն էր աշխատանքի պաշտպանութեան վերաբերյալ բոլոր դեկրետների հրատարակումը: Կոմունան առաջին հերթին դեկրետ հրատարակեց հացի փութերի դիչերային աշխատանքը վերացնելու մասին: Այդ դեկրետը հանդիսանում էր հրուշակագործների միութեան համառ և վաղուց առաջադրված պահանջների պատասխանը:

Բանվորները խիստ տուժում էին ձեռնարկատերերի կամայականութիւնից: Նրանք հաճախ միանգամայն կամպայական և փոխելով չարդարացի ուղղանքներ էին նշանակում բանվորների վրա: Կոմունան մի գեկրէտ հրատարակեց, վորով արդելվում էր տուգանքներ նշանակել և վորեւ հանում կատարել աշխատավարձից:

Կոմունան միջոցներ ձեռք առալ գործադրութեան դեմ պայքարելու ուղղութեամբ՝ կազմակերպելով աշխատանքի բորսաներ և նախադժեկով հատուկ արհեստանոցների կազմակերպումը։ Ռազմական պատվերների կատարման համար Կոմունան հիմնեց պետական արհեստանոցներ, վորտեղ աշխատավարձը շատ ավելի բարձր էր, քան մասնավոր արհեստանոցներում։

Վորովհետև բոլոր աշխատանքները չէ, վոր կատարվում էին պետական ալդ արհեստանոցներում, այլ դրանցից շատերը հանձնվում էին կապալառուներին, Կոմունան իր հսկողութեան տակ առավ բանվորների և կապալառուների հարաբերութեանների վրա հսկելու գործը՝ պարտադրելով նրանց պահպանել Տ-ժամյա բանվորական ուր։

Իսկ Տ-ժամյա բանվորական ուրվա ընդհանուր գործադրութեան հարցը Կոմունան չլուծեց, չնայած այդ հարցը դրել էր աշխատանքի հանձնաժողովի նախագահ Ժրանկելը։ Այս տեսակետից Կոմունան ընթանում էր Ինտերնացիոնալի յետեւից, վորը դեռ 1866 թ. վորտշում հանեց այն մասին, վոր բանվորների համար անհրաժեշտ է ամենուրեք ձեռք բերել Տ-ժամյա բանվորական ուր։

Ընդհանրապես Կոմունայի սոցիալ-տնտեսական գործունեութեան արդյունքները պետք է համարել չափազանց համեստ։ Սակայն, չպետք է մոռանալ, վոր բացի Կոմունայի մանր բուրժուական կազմից, վորն արդեւ էր հանրիսանում նրա ալդ կարգի ձեռնարկումների վճռակէսն բնույթին, Կոմունայի գործունեութեան արտաոքիոր կերպով կարճատեւ էր և ընթանում էր կենաց և մահու կատաղի պայքարի պայմաններում։

Ալդ պատճառով կատարելապես իրավացի յե նրա գործիչներից մեկը, յերբ ասում է.

«Իրականութեան մեջ անցքերի չհտակի ընթացքը և պայքարի բոլոր փոփոխութեաններին արձագանքելու անհրաժեշտութեանը թույլ չարվեց քաղաքային դումայում նիստեր դումարող ժողովին ձեռնարկելու թեկուզ ամենափոքր սոցիալական փոփոխութեան։ Թերթեցեք սկզբից ինչեւ վերջ՝ արձանագրութեանները, դեկրետները, ձեռնարկումները և դուք կհամոզվեք, վոր Կոմունան նույնիսկ ժամանակ չունեւ ձեռնարկելու առաջադրվող սոցիալական հարցերից և և վոչ մեկի լուծման»։

«Իսկ գլխավորը վորից զուրկ էր Կոմունան, գրում էր Լենինը, — ալդ ժամանակն է, իր ծրագրի վրա նայելու և նրա իրականացման դիմելու հնարավորութեանը։ Նա դեռեւս գործի չէր անցել, յերբ Վերսալում տեղակարված կառավարութեանը, վորին պաշտպանում էր ամբողջ բուրժուական, պատերազմական գործողութեաններ սկսեց նրա դեմ»։

Արդարեւ, Կոմունան իր տրամադրութեան տակ քիչ ժամանակ ունեւ։ Նա հռչակվեց մարտի 28-ին, իսկ մայիսի 21-ին Վերսալի գործերն արդեն խուժեցին փաւրիկ։ Կոմունան ապրեց 64 ուր։ Նրա գոյութեան ալդ կարճատեւ շրջանը մեր առաջ դնում է Կոմունայի այնքան արագ անկման պատճառների հարցը։ Մենք վրտեւք, վոր Կոմունայի գործիչները մեծադույն ջանք, անձնվիրութեան դեպի գործը, ազնվութեան և անկաշառ վերաբերմունք ցուցաբերեցին։ Ռազմական պայքարում նրանք ցույց տվեցին խիզախութեան, արիւթյուն և անձնագահութեան, և, այնուամենայնիւ, նրանց ղեկավարած Կոմունան չափազանց արագ ընկավ թշնամու հարվածների տակ։ Վո՞րն է դրա պատճառը։

Գրքի սկզբում արդեն մատնանշեցինք այն հաջողությունները, վոր Փրանսիական կապիտալիզմը ձեռք բերեց յերկրորդ կայսրութեան գոյութեան շրջանում: Սակայն, չնայած այդ հաջողությունների մեծութեան, փրանսիան Կոմունայի ժամանակ դեռևս խոշոր արդյունաբերական յերկիր չէր: Մանր արհեստագործական արտադրութիւնը դեռեւիս մեծ մասամբ պահպանում էր իր կշիռը յերկրի տնտեսական կյանքում, առանձնապէս նրա կենտրոնում և Կոմունայի գործունեութեան վայրում՝ Փարիզում: Կոմունայի ապստամբութեան մասնակցելու համար դատապարտվածների ցուցակներից մենք կարող ենք տեսնել, թե արհեստների տեսակետից ի՞նչ կէին ներկայացնում իրենցից Փարիզի աշխատավորները: Մենք այստեղ գլխավորապէս գտնում ենք հյուսններ, կոշկակարներ, վոսկերիչներ, կաշեգործներ, գլխարկ կարողներ, պուզմենտագործներ, կազմարարներ, կարտոնագործներ և այլն: Սրանք իսկական ինդուստրիալ պրոլետարիատի ներկայացուցիչներ չեն, այլ արհեստավորներ կամ բանվորներ, վորոնք աշխատում են մանր տնտեսատերերի մօտ և տնային արդյունաբերութեան մեջ:

Փարիզի աշխատավորութեան այսպիսի կազմով եր պայմանավորվում նրանց մեկուսացած վիճակը, դատաւարագային կազմակերպութիւն ստեղծելու նրանց անկարողութիւնը և այսպիսի մարդկանց առաջըաշել չկարողմանը, վորոնք ի վիճակի լինելոյն դեկավարելու տնտեսութեան կազմակերպումը, մարտական գործանքութիւնը և ընդհանրապէս հանդիսանալու հեղափոխութեան առաջնորդներ: Հատկապէս դրանք են պատճառը, վոր ամբողջ շարժումը դարգացավ մանր-

բուրժուական ինտելիգենցիայի դեկավարութեամբ և գաղափարական դերիշխումով, վորը բաժանված էր հաճախ միանգամայն անհաշտելի հայացքներ ունեցող բազմաթիւ փրակցիաների: Պրոլետարիատի հասունացած չլինելը, վոր առաջատում էր կապիտալիստական հարաբերութիւնների չդարգացած դրութեամբ, բացատրում է Կոմունայի կամ Կենտրոնական կոմիտեյի բոլոր մասնակի սխալները, տակտիկական սխալները, ծրագրի խառնաշփոթ վիճակը՝ ավելի շուտ ծրագրի իսպառ բացակայութիւնը:

Հատկապէս դրանում պետք է վորոնել այն անթույլ լատրելի ներդրամութիւնն ու համաձայնողականութիւնը, վոր հանդէս յեկավ Կենտրոնական կոմիտեյի գործունեութեան մեջ: Մարտի 18-ի հեղաշրջումից հետո դրութեան լիակատար տեւրը հանդիսանալով, կոմիտեն վճռականութիւն չունեցավ հարձակում սկսելու կազմալուծված Վերսալի վրա, չնայած այդ հարձակումը միմիայն հաջողութիւն կարող էր ունենալ: Բացարձակապէս ճիշտ էր ասում Կոմունայի գործիչներից մեկը, վոր «առաջ չգնացող հեղափոխութիւնը, ստուգապէս դատապարտված և պարտութեան»: Բայց Կենտրոնական կոմիտեն այդպիսի նկատառումներով չէր դեկավարվում: «Բոպեն ձեռքից բաց թողնվեց, — այդ առթիւ ասում է Մարքսը, — չցանկացան քաղաքացիական պատերազմ սկսել, կարծես թե այլանդակ հրեշ Տիեբը արդեն չէր սկսել այդ պատերազմը դեռ Փարիզը զինաթափ անելու իր փորձի ժամանակ»:

Կենտրոնական կոմիտեն ամբողջովին գտնվելով մանր-բուրժուական դեմոկրատական ցնորքների ազդեցութեան տակ, շտապում էր վորքան կարելի յե իր ձեռքն ընկած իշխանութիւնը շուտ հանձնել «որինա-

կան և դեմոկրատական կառավարութեան»։ Այստեղ նա կատարեց յերկրորդ և անթույլատրելի սխալը։ Դրա հետեւեալները միայն այն չեղաւ, վոր Վերսալը ժամանակ չաճեց, — վորի միջոցին բանակցութեաներ ելին տեղի ունենում հակահեղափոխական քաղաքագլուխներին հետ, — այլ և գլխավորապես այն, վոր քիչ թե շատ դատարարչային կառավարութեան փոխարեն իշխանութեան գլուխ անցաւ իր կազմով չափազանց խայտաբղետ Կոմունան, վորն ամէլի քիչ միտաւոր եր, քան նրան իշխանութեանը զիջող Կենտրոնական Կոմիտեն։ Մարքան այդ առթիւ գրում է. «Յերկրորդ սխալն այն է, վոր Կենտրոնական Կոմիտեն բավական չուտ հրաժարվեց իր լիազորութեաններէջ՝ իր տեղը Կոմունային գիջելու համար։ Այս անգամ ևս ազնվութեան պատճառով, վորը հասցված եր կազմալուծութեան աստիճանի»։

Կոմունայի խայտաբղետ կազմը կործանեց նրան, նախորդ մեծ մասամբ դատապարտած լինելով անդորութեան և անդործունելութեան։ Ինչպէս արդեն ասվեց, հեղափոխական հոսանքների բոլոր ներկայացուցիչների միջև չկար ամենաչնչին իսկ համաձայնութիւն և միասնութիւն։ Բանկիտները, պրուլոնիարները, մանր-բուրժուական ռադիկալ հոսանք հանդիսացող յակոբինները վեճի ելին բռնվում միմյանց հետ և պայքարում ամեն հարցի առթիւ։

Այդ պայքարի պրոցեսում Կոմունայի խորհրդի անդամների մեջ հետզհետե նշմարվում եր յերկու խմբավորում։ Փոքրամասնութիւն պրուլոնիստական կռիւտիվիստական գումալորումով և բլանկիստական-յակոբինական մեծամասնութիւն։ Սակայն այդ խմբավորումներն այնքան ել մոտոզակի պարզված չեյին. հասարակ մեծամասնութեան հետ ելին լինում բազմաթիւ ձախ

պրուլոնիստներ, իսկ փոքրամասնութեան հետ՝ չափավոր ռադիկալ-յակոբինները։ Անվերջանալի վեճերը նրանց մեջ առաջացրին իշխանութեան կազմակերպման հարցը։ Պրուլոնիստները, հակվելով դեպի անարխիզմ, բոտ ելութեան դեմ ելին պետական իշխանութեան, իսկ բլանկիստներն ու յակոբինները կոզմակից ելին հեղափոխական դիկտատուրայի, ընդ վորում նրանք, առանձնապես յակոբինները, դիկտատուրա զաղափարն ըմբռնում ելին 1793 թ. հեղափոխական ձեւերի ու հիմնարկների վերակենդանացման իմաստով։ Համենայն դեպս, կարելի չե ասել, վոր մեծամասնութեան ամէլի վճռական եր և ամէլի հեղափոխական։

Յերկու հակառակորդ խմբակներն առանձնապես սուր բախում ունեցան այն հարցի առթիւ, վոր հարցվեց Կոմունայի ծանր օրերին և վերաբերում եր հասարակական փրկութեան Կոմիտե հիմնելուն։ Մեծամասնութեանն այդ հաստատութեանն հիմնելու մեջ, վորի անունն այնքան շատ բան եր ասում նրա մտքին և հոգուն¹⁾, տեսնում եր մի միջոց բնդդեմ Կոմունային սպառնացող բոլոր պատուհանների։

Մեծամասնութեան ներկայացուցիչներից մեկն իր յելուցի մեջ չափազանց ցայտուն կերպով ցույց տվեց, թե հեղափոխական ռոմանտիկ՝ յակոբինների վրա ինչ ազդեցութիւն ունեւ «քվեարկում եմ թեր» խոսքը։ «Այն պատճառով, — ասաց նա, — վոր «Հասարակական փրկութիւն» խոսքը վերաբերում է այն նույն դարաշրջանին, ինչ «Քրանիական հեղափոխութիւն» և «Փաբիզի կոմունա» խոսքերը...

1) Ֆրանսիական մեծ հեղափոխութեան տարիներին այսպէս եր կոչվում մանր բուրժուազիայի դիկտատուրայի մարմիններից մեկը։

Յեթե այդ բանակովում մեծամասնության ներկայացուցիչներն իրենց ցուցաբերում եյին, վորպէս հեղափոխական ուժանտիկներ, վորոնք չեն ըմբռնում այն պայմանները, վորոնց մեջ նրանք գործում են, ապա փորձամասնությունը կատարում եր մի ինչ վոր բացարձակապէս անթույլատրելի բան. նա, մեծամասնությանը մեղադրելով զիկատաւորության մեջ, լրագրւում բողոք հրապարակեց նրա գործողություններէ դեմ: Հասարակական կարծիքին կատարւած այդ բողոքարկումը տեղի յեր ունենում պաշտօնական պայմաններում, դատարարային թշնամու դեմ մղւող լարւած պայքարի մոմենտին, վորին իրադեկ եյին դարձրել Կոմունայում տեղի ունեցող տարաձայնություններէ մասին: Այդ լաւագույն միջոցն եր նոր ուժեր ներշնչելու թշնամուն և մեծադույն շփոթ առաջացնելու սեփական շարքերում: Չի կարելի բախարար չափով ընութագրել այն լքումը, վոր մարտիկ Կոմունարներէ մեջ առաջացած կլիներ կառավարության մեկ մասի դեմ կատարւած այդ հրապարակական մեղադրանքի գորափորության հետեւանքով, մի մեղադրանք, վորի տակ ստորագրել եյին նույն կառավարության ականաւոր անդամները:

Եֆեկտաւոր Փրագներէ սիրահար հեղափոխական ուժանտիկ՝ յակոբիները մեծ մասամբ սահմանափակւում եյին այդ ֆրագներով: Թվում ե, թե նրանց՝ իրենց 1793 թ. տեղորոտների ժառանգ համարողների համար դուրին կլինէր պայքար կազմակերպել հակահեղափոխության և Կոմունայի ծպտյալ թշնամիների դեմ: Մինչդեռ, կարծես Կոմունայի գործունեության մեջ չկա աւելի անհաջող կազմակերպւած ասպարեզ,

քան այդ ասպարեզն ե: Կոմունարները մինչեւ Կոմունայի գոյության ամենավերջին իսկ րոպէները վճռականություն չունեցան տեղորոտական ձեռնարկումներ կատարելու: Խորհրդի անդամները միմիայն սահմանափակւում եյին «խոսքով դաժան և գործով մեղմ վերաբերմունքով», ինչպէս նրանց մասին ասել ե Կոմունայի գործիչներէ մեկը:

Թշնամիները դաւադրություն եյին սարքում համարյա թե հենց Փարիզում: Վերսալականներին համակրող լրագրերը հայտնապես և հենց Փարիզում կամ պահիս եյին մղում Կոմունայի դեմ: Ժամանակակիցներէ մեկը, վոր յեղել ե Կոմունայի գործիչ, այսպէս ե նկարագրում ստեղծւած դրությունը:

«Կացությունը սարաւիելի յեր: Կոմիւլ տեղի յեր ունենում անընդհատ: Բոլոր կողմերէ սղառնում եյին վորողայթներ: Լրագրերը, վոր համարյա ամբողջովին դտնւում եյին բուրժուադիայի ձեռքում, վերսալականներէ որդաններն եյին, անդադար կոչ եյին անում վոչնչացնել Կոմունան և ծախհարում եյին, յերը մենք պարտւում եյինք: Նրանք ամբաստանում եյին Աղգային զվարդիայի դինավորներին, նկարագրում եյին մեր պատերազմական տեղաշարժումները, բացահայտ դաւադրություններ եյին կազմում մեր թշնամիներէ հետ միասին...» Յեւ այսպիսի պայմաններում Կոմունայի բազմաթիւ անդամներ դտնում եյին, վոր «մամուլին հաւածելը հակաութամարանական ե և զգվելը»: «Այդ ասպարիզում, — ասում ե նույն ժամանակակիցը, — Կոմունան բախանաչափ գործ կատարեց, վորպեսզի... առիթ տար հարձակումների, և անբաւարար գործ կատարեց լրջորեն պաշտպանելու համար:

Արդեւլիւած թուրնալները յերկրորդ որը լույս եյին տեսնում նոր անունով: Հաշվովոյ լրագրերն իրենց ներկայացնում եյին, վորպես գոհեր և ողորակում եյին մեծ սկզբունքներէ մասին»:

Կոմունայի ամբողջ տեւորիստական գործունէյությունը հազվագյուտ անսխառն էր, անկանոն, զուրկ վորոշ ուղղութիւնից և անհաստատ:

«Դիկտատուրայի տերորի մասին յեղած խոսքերը մեծ մասամբ դեկլարացիա եյին, մի աուրբ՝ 1793 թ. հիշողութիւններին... Մեծամասնութիւնը, վոր քրամասնութեան նման դատակարգային ամուր հենարան չգտնելով իր վտարների տակ և անգոր լինելով բանվոր դասակարգի մեջ գտնել կամ թեկուզ շոշափել հեղափոխութեան համար միակ հնարավոր հենարանը, մինչեւ ապրիլի վերջը չվարացրեց համաձայնողականութեան մանր բուրժուական պատրանքները» — ասում է Կոմունայի պատմաբաններից մեկը:

Կոմունայի համար ճակատագրական նշանակութիւն ունեցաւ ռազմական գործի կազմակերպման անկարողութիւնը: Կոմունան իր տրամադրութեան տակ ուներ մարտական սքանչելի նյութ՝ Փարիզի հեղափոխականորեն տրամադրված արհեստավորներին և բանվորներին, և նա չկարողացաւ բաւարար չափով ոգտադրծել այդ նյութը: Այն ժամանակ տարածված անարխիստական հայացքների համաձայն կոմունարները բնավ չեյին կարողանում լուծել այն հարցը, թե ռազմական դիսցիպլինան, արդյոք, պետք է պահպանել հարկադրակա՞ն միջոցներով, թե՞ պետք է սահմանափակել միայն վստահանալով փարիզցիների խանդավառութեանն ու հեղափոխականութեանը, — կարծես

թե վորեւէ բանակ կարող է կազմվել առանց հարկադրական դիսցիպլինայի: Կոմունայի մեծագույն դժբախտութեանն այն էր, վոր նա չունէր կորսվածիս և գործին նվիրված գլխավոր զորահրամանատար: Ընդհանրապես ռազմական մասնագետների հարցը Կոմունայի համար, վորը անցել էր հրամանատարական կազմի ընտրական սխառնին, կատարելապես անլուծելի խնդիր էր: Հրամանատարական կազմի ընտրական սխառնեմը՝ հեղափոխական այդ սքանչելի միջոցը, վորն ուղղված է գեպի բանակի քայքայումը և հեղափոխութեան միջոցով խորտակվող կարգերը, հեղափոխութեան համար մղվող պայքարի սուր մոմենտներին միմիայն կարող է քայքայել հեղափոխական բանակը: Նույն բանը կատարվեց Կոմունայի բանակի հետ: Վորպես գործախառնութիւնը լրացնող մի հանգամանք՝ հրամանատարական կազմի գործունէյութիւնը չէր սահմանափակված զորամասերի բնտրովի կազմակերպութիւնների գործունէյութիւնից, վորոնք նույնիսկ միջամտում եյին գործառնական կարգադրութիւններին:

Այդ ամենի հետեւանքը յեղավ պատերազմական գործում տաքացած մեծագույն քաոսը: Կոմունայի տրամադրութեան տակ յեղած Այդալին գլխավորի բաղմաքանակ զինվորներից մարտի դիրքերում կային վոչ ավելի, քան 15—16.000 հոգի:

Զորամասերը յերկար ժամանակ ստիպված եյին խրամատներում մնալ առանց հերթափոխութեան, մինչդեռ միացածներն ամբողջ ժամանակ մնում եյին թիկունքում: Շատ հաճախ ջոկատները սեփական նախաձեռնութեամբ լքում եյին զիւրքերը կամ գրոհի դիմում: Պահեստի ուժեր կամ չեյին գալիս, կամ գալիս եյին չափազանց ուշ: Շատ վատ հիմքերի վրա եյին

դրված հետախուզութիւնն ու պահակային ծառայութիւնը: Այս բոլորին միացրած բարձր հրամանատարութեան հաճախակի փոփոխութիւնը և Կենտրոնական կոմիտեյի անվճռականութիւնը՝ վերը հրաժարվեց հարձակողական տակտիկայից, կանխորոշեցին Կոմունայի ռազմական պարտութիւնը:

Կոմունարներն արտակարգ փափկանկատութիւն ցուցաբերեցին մասնավոր սեփականատիրութեան նրկատմամբ: Նրանք, վորպես մանր բուրժուաներ, իհարկէ, այդ հարցում այլ կերպ չէին կարող վարվել: Սակայն կար մի մոմենտ, յերբ նրանց այդ վարմունքը հասարակորդը դարձավ Կոմունայի դավաճանութեան: Մենք նկատի ունենք կոմունարների վերաբերմունքը Ֆրանսական բանկին: Այդ բանկում կային ահռելի հարստութիւններ. միայն Հնչուն դրամ կար այդտեղ 77 մլն. Փրանկ, թղթադրամ՝ 166 մլն. Փրանկ, պետական արժեթղթեր՝ 900 մլն. Փրանկ: Ընդհանուր առմամբ բանկում կար 3 միլիարդ Փրանկի արժուէթ, վորից 1 մլրդ. դրամ: Բացի այն հանգամանքից, վոր Կոմունան, տիրանալով այդ միջոցներին բախականափ կմեծացներ իր ուժն ու ռեսուրսները, բուրժուադիային պատկանող այդ գույքի գրավումը, նույնիսկ վոչ թե գրավումը, այլ և գրավման սպառնալիքը վերստին անհամեմատ ավելի զիջող կդարձնէին: Մինչդեռ նման վոչ մի քայլ չձեռնարկվեց: Բանկը մնաց կատարելապես անձեռնմխելի: Այդ առթիւ Կոմունայի ժամանակակիցներից մեկն ասում է.

«Բոլոր լուրջ ապստամբութիւնները սկսել են նրանով, վոր կարել է թշնամու նյարդը՝ գանձարանը: Միայն Կոմունան հրաժարվեց դրանից: Նա վերացրեց կրոնական նպատակներով հատկացվող

բյուջեն և հարգելից սարսափով կանգ առավ բարձր բուրժուադիայի բյուջեյի առաջ, վոր գտնվում էր իր ձեռքում»:

Այս հարցում ուրիշ կարծիք ունեւ կոմունար Բեն, վորը ղեկավարում էր բանկի հետ Կոմունայի ունեցած հարաբերութիւնները: Նա ասում էր, թե

«... Անհրաժեշտ է հարգել բանկն իր բոլոր արտոնութիւններով և գույքով, պետք է, վոր նա բարձր կանգնած լինի իր անձեռնմխելի վարկով և իր տոմսերով, վորոնք փոխարինվում են հնչուն դրամի հետ: Դրանով չահագորդված է ամբողջ Ֆրանսիան, հետեւաբար նաև վերսայը: Սակայն նույնքան և, նույնիսկ, ավելի չահագորդված է Փարիզը, իսկ Փարիզի հետ միասին նաև Կոմունան: Եթե մենք ձեռնարկենք բանկի գրավման, յեթե մենք Աղգային գլխադիայի միջոցով գրավենք նրան, այն դեպքում մենք կտիրանանք մետաղի Փոնդին, բայց դրա փոխարեն կառաջանա մի սարսափելի ճգնաժամ, վորի պատճառով Փարիզի վրա կհարձակվի ամբողջ աշխարհը, իսկ Կոմունայի վրա՝ Փարիզի ամբողջ ազգաբնակչութիւնը»...

Բեւեյի արտահայտած տեսակետը բնավ բացառութիւն չէր հանդիսանում: Կոմունայի պատգամավոր և ֆինանսական առաջարկով աշխատող ժուրը նույնպէս գտնում էր, վոր Կոմունայի համար «վերին աստիճանի ելական նշանակութիւն ունի Փրանսիական բանկի պահպանումը»:

Բոլոր ամենավճռական առաջարկները, որինակ՝ յերկաթուղային կամպանիայի սեփականութեան գրավման, քաղաքից փախած առեւտրականների վրա կոնտրիբուցիա սահմանելու վերաբերյալ՝ առանց բացառու-

Թյան մերժումը եյին կոմունայի խորհրդում: Մայիսի 21-ին՝ այն որը յերբ վերստականները խուժեցին փարիզ, կառավարական լրագրում լույս տեսավ՝ հայտնի չե, թե ում հաղորդած տեղեկությունը, թե իրր տոտ-ջեկայում վերացվելու չեն սենտայի գրանցումը և պարտքերի Մեծ գերքը: Այդ լուրը խիստ զայրույթ առաջացրեց կոմունայի անդամների մեջ:

ԿՈՄՈՒՆԱՆ ՅԵՎ ԳԱՎԱՌՆԵՐԸ

Իսկ ի՞նչ արեց կոմունան փարիզի սահմաններից այն կողմ հեղափոխությունը տարածելու համար և ի՞նչ միջոցների ղեկնց փոքրի հանելու նաև յերկրի մյուս կենտրոնները և բաղամիլիոն գյուղացիությունը: Այն-քան քիչ բան, վոր նույնիսկ ծիծաղելի չե: Կին զրոգ սոցիալիստ Անդրե Լեոյի ձեռքով գրած մեկ թոուցիկը՝ ուղղված գյուղացիության՝ բացատրություն և հանդի-սանում: Գավառների հետ հարաբերություն պահպա-նելու համար համարյա փռնչ չեք կտտարվել: Այս սար ուղարկելը, իսկ յերեմն ուղղակի ընդհարումներ այն անձանց հետ, փորոնք միջնորդ եյին հանդիսանում գալուստի և կոմունայի միջև, — ահա այն ամբողջ դար-ծրանելությունը, վոր ցույց և տվել կոմունան այդ կա-րեփորագույն ասպարիզում:

«Պետք և վերջ տալ այդ գործակալներին», — բա-ցականչել և կոմունայի արտաքին հարաբերություննե-րի գործի ղեկավարը: Այդ կարծիքն արտահայտվում էր այն ժամանակ, յերբ բաղամիլի քաղաքներում հան-րապետականները մեծամասնություն եյին ստացել քա-ղաքային ընտրություններում, յերբ այդ քաղաքային ընտրված իշխանությունները գումարվում եյին իրեն և

փորձում ներդրածել վերստի վրա քաղաքացիական պատերազմը դադարեցնելու իմաստով: Յեւ այդ ժա-մանակ փարիզը կտրված էր գալուստից և լուծվում էր պահպանում: Նրանից հետո այլևս կարելի կա՞ չի չա-տակելու, վոր դավառակսն խոչար կենտրոններում (Լի-ոն, Մարսել, Տուլոզ և այլն) առաջացած ապստոմ-բական առանձին բռնկումները ջախջախվեցին մեկ առ մեկ, իսկ փարիզը մենակ մնաց իր պաշտպանի մեջ վեր-ստի հետ և կործանվեց այդ պայքարում:

Ինչպե՞ս ձեռնարկեցին հեղափոխական զեւ խաղաց գյուղա-ցիության անտարբերությունը և նույնիսկ թշնամական վերաբերմունքը պե՞տի կոմունան: Մարքսը յենթադ-րում էր, թե յերեք ամիս հետո ամբողջ գյուղացիու-թյունը կարող էր անցնել ապստամբ փարիզի կողմը: Անտարակույս, այդ բանը կարող էր տեղի ունենալ, յե-թե գյուղացիությունը ճիշտ կերպով կարողանար պատ-կերացնել իրեն փարիզի առաջամարտի իմաստն ու նպատակները: Բայց փարիզը պաշտպանվելու կա-ռավարությունը ձեռք առավ ամեն հեարավոր միջոց՝ նրան գյուղացիական մոսսալից մեկուսի պահելու հա-մար: Դեռ ամելին՝ նա փարիզի վրա կեղծիքի ու զրը-պարտության տարափ տեղաց՝ շահագործելով գյուղա-ցիների խավարամտությունն ու սեփականամոլ բնույթ-ները: Հեփթաներ հնարեցին «բաժանողներ» մասին, ինչպես 1848 թ., զարհուրելի սոսապելներ նյութեցին փարիզցիների մասին, նվարագրեցին կողոպուտներ և վորպես թե նրանց ձեռքով կատարվող բռնություններ գյուղացիների վերաբերմամբ:

Իսկ փարիզի հեղափոխականները շատ քիչ բան ա-րեցին խորտակելու կեղծիքի ու զրպարտության այդ անջրպետը և կապվելու գյուղացիության հետ:

Այնուամենայնիվ, գյուղացիութեան հետ մերձենալու դադարը բնավ ոտարոտի չէր կոմունարներին: Այսպէս՝ Աղզային գլարդիայի Կենտրոնական կոմիտեի վորոշումը՝ «Սատիվ պահպանել հաշտութեան պայմանագրի սկզբնական պայմանները հանուն հանրապետական Պրանսիայի և ընդհանուր խաղաղութեան դործի փրկութեան» — պետք է հակահեղափոխութեան ձեռքից խլել գյուղացիների աչքում կարեւորագույն հանդիսացող դէնքը, իսկ այն՝ սկզբունքի հռչակումը, թե «անողորմ հաղթողի կողմից Պրանսիայի վրա դրված կոնտրիբուցիայի մեծ մասը պետք է վճարեն այդ անխճյալ պատերազմի մեղավորները», այսինքն՝ նախորդ կայսրութեան կառավարող խմբակները՝ պետք է շտհագրեցնեն գյուղացիներին, վորոնք գլխավոր հարկատուներն էին: Նման հայտարարութիւններն, անկասկած, պետք է նպաստէին գյուղացիութեան համակրանքը գրավելուն:

Այդ տեսակետից ամէրի հետաքրքրական է վերել հիշատակված կին սոցիալիստ Անդրէ Լեոյի թողուցիկը:

«Մի՛ մոռացե՛ք, — գրում էր նա, — վոր գյուղացիներին ամենից շատ առաջին հեղափոխութիւնը կապում էր կոտի և բեղարի վերացումը, ինչպէս և աղզային գույքերի¹⁾ վաճառումը: Հեղափոխութեան ըմբռնումը նրա մեջ սահմանափակվում էր դրանով... Նրա հետ սկսեք խոսել քաղաքականութեան մասին, փորձեցե՛ք համոզել նրան, թվեցե՛ք նրան անհրաժեշտ ռեֆորմները՝ նա ձեռնից կհանա համարյա անխույժ, առաջվա նման չփոխա-

1) XVIII դ. հեղափոխութեան դարաշրջանում աղզային գույքեր էին համարվում հոգեվորականութիւնից գրաված այն հողերը, վորոնք վաճառքի էին հանվում և զնվում մեծ մասամբ գյուղացիութեան ձեռքով:

հելով, վորպեսզի մի րոպե հետո մոռանա այն ամենը, ինչ գուք նրան ասացիք: Խոսեցե՛ք նրա հետ հարկը պակասեցնելու, վարկ կազմակերպելու, նրա ախի, վոր նա վճարում է կապիտալի դիմաց, և նրա հայացքը կկենդանանա ու անկեղծորեն ձեզ կասի՝ հայցե՛ք այդ այդպէս և, ապա յետ ձեզ հետ եմ: Գործելով նույն յեղանակով, ինչ կատարվել է 1789 թ. հեղափոխութեան ժամանակ, այսինքն՝ հողն աղատելով արդի ճորտատիրական իրավունքից, մենք գյուղացուն կկառնենք նոր հեղափոխութեան հետ, վորը հանդիսանում է առաջինի լրացումը»:

Բայց Փարիզը շատ քիչ բան արեց գյուղացիութեան հետ կապվելու համար, և վերջինիս անտարբեր ու թրշնամական վերաբերմունքը նպաստեց նրա կործանման:

Կոմունարների կատարած սխալների ու թերութիւնների յերկար ցուցակը մեզ բացատրում է նրանց արագ տապալման պատճառները: Սակայն այդ բոլոր սխալները, այդ բոլոր թերութիւնները նրանք քալեցին իրենց հերոսութեամբ վերջին արյունաթաթախ շարժում յերբ մարտնչում էին Փարիզ ներխուժած վերսալականների դեմ և այն արյամբ, վոր նրանք տվեցին սպիտակ տերրի տիրապետութեան շարաթներին և ամիսներին՝ Կոմունայի անկումից հետո:

ԿՈՄՈՒՆԱՅԷ ԱՆԿՈՒՄԸ

Երբեք վոր Կոմունան աշխատում էր ամբողջ ուժով վանել իրենից քաղաքացիական պատերազմի միտքը, վերսալն անպատկառ և բացահայտ ձեւով պատուովում էր դրան՝ համապատասխան նախապատրաստութիւն կատարելով գալաօրի աղզաբնակչութեան մեջ:

«Համարձակ և դայրացած Ֆրանսիան, — գրում եր Տիեբը իր հեռագրերից մեկում, — համախմբվում և կառավարութան և ժողովի շուրջը՝ ճգմելու առարկան, վոր դեռևս փորձում և կառավարել Փարիզին»:

Ապրիլի սկզբին Տիեբին հաջողվեց բավականաչափ դորք տեղափոխել պատերազմական գործողություններ սկսելու համար: Այդ ժամանակ դավառ ուղարկած հեռագրերից մեկում Տիեբը անցողիկ կերպով պատմելով, թե կոմունարները հափշտակում են հասարակական գանձարանները, հայտնում և, թե նա իր տրամադրությունն ստակ ունի այժմ «մեկն այն հոյակապ բանտին՝ լից, վոր յերբեմին և լենցել և Ֆրանսիան»:

Այդ բանակը Տիեբին հաջողվեց ստանալ միայն պրոպագանդիստների հետ կնքած գործարքի շնորհիվ, վորոնք վեցադարձին 130.000 դերված ֆրանսիացի զինվոր՝ Ֆրանսիայի ներքին կարգը վերահաստատելու համար: Գերությունից վերադարձած զինվորները սպառած հանգստի փոխարեն հանդիպեցին նոր պատերազմի: Նրանց կառավարությունն առաջման եր կոմունարների, այսինքն նրանց դեմ, ում նշանք համարում էին պատերազմ հարուցելու մեջ մեղավորներ: Կառավարությունը հատուկ ագիտացիայով բորբոքում եր այդ կառավարությունը: Բացի դրանից, հակառակորդացիից խուսելու համար զինվորներին փակում էին գորանոցներում, նրանց բառերի կերակրում էին և հարբեցնում վոգշից լամիչքներով: Ի վերջո ստեղծվեց մի բանակ՝ լցված վայրագ և կույր ամուլություններ դեպի իր թըշնամին:

Ըեբը պատրաստված էին բոլոր ուժերը, ապրիլի 2-ին դրոշմ սկսվեց Փարիզի դեմ, առաջին իսկ քայլեր-

րից վերալականները դադանարարո վերաբերմունք դուրս բերեցին դերված կոմունարներին նկատմամբ՝ ծաղր ու ծանակի յենթարկելով և գնդակահարելով նրանց: Յերբ Փարիզի կոմունարները տեղեկացան իրենցից դերված ընկերների դատն վիճակի մասին, կոմունայի անդամներից մեկը առաջարկեց ավելի դաժան ուժիմ սահմանել վերալական կալանավոր պրոպանդաների համար:

Այդ առաջարկը մերժվեց միաձայն և առանց վիճարանությունների:

Կազմակերպված, պլանաչափ հարձակման, սառնասիրտ մտածված դադանություններին կոմունան հակադրում եր վորոշ շրջանակների մեջ մտած խանդավառություն, անպատու հերոսություն և ավյալ պայմաններում անխնայ մարդասիրություն: Այդպիսի դավադրիայից վատ դեկավարություն ստացող զինվորները մերթ կատաղի դեմադրություն ելին ցույց տալիս թըշնամուն, մերթ ցուցաբերում էին մեծազույն անփութություն և անթույլատրելի արհամարհանք դեպի իրենց պարտականությունները: Այդ բոլորի հետևանքը հանդիսացավ կոմունարների արագ ջախջախումը և վերալականների մուտքը Փարիզ մեկ լրտեսի ոգնությունով, վորը մայիսի 21-ին բացեց ամբողջություններից մեկի դռները:

Կոմունայի ապստամբությունից ահաբեկված բուրժուազիան իր վրեժը լուծելիս բառացի կերպով դադանացել եր և կոքցրել իր մարդկային կերպարանը: Նրա լրագրերը, խոսելով կոմունարների մասին, կատաղություն փրփուր էին դուրս տալիս:

«Պեճը եր կազմակերպել կոմունարներին վորա, — գրում եր մի լրագիր: — Մեզ հաճելի չե վերափոխել

պարտված թշնամիներին, բայց ճշմարիտն ասած՝ մի՞թե այդ անդգամները թշնամիներ են: Դրանք ավազակներ են, վրոնք ինքներն իրենց դրեկ են մարդասիրության որենքից դուրս»:

«Մենք պետք է, — կրկնում եր մեկ ուրիշ լրագիր, — թագնվածներին (կոմունարներին) պաշարենք, վորպես վայրի զաղանների, դործելով անողոք, առանց զայրույթի, սակայն այնպիսի հաստատակամությամբ, վորով կանոնավոր մարդը մոտենում է իր պարտքի կատարման»:

«Վարվեցեք այնպես, — գրում եր կատավարական լրագիրը, — ինչպես նման զեպեքրում կվարվեր մեծ և յեռանդուն մի ժողովուրդ: Գերի մի՛ վերցրեք. խիզախ զինվորներին թողեք վրեժ լուծեն իրենց ընկերներին փոխարեն»:

Յեվ «կանոնավոր մարդիկ կատարեցին իրենց պարտքը», իսկ «խիզախ զինվորները՝ վրեժ լուծեցին»...

«Նույնիսկ 1848 թ. հունիսյան սպանդի խեղճությունները ուղղակի յերազներ եյին Տիերի վերապալյան վանդալների յոթնորոշ պաղանությունների համեմատությամբ, վորոնք չեյին ինայտով ոչ սեռ, վոչ տարիք և պրոլետարների արյամբ հագեցնում եյին իրենց ծայրահեղ արնախանձությունը:

Բուրժուազիան միմիայն պարզ վոչնչացման չեյ յենթարկում իր թշնամիներին: Նա նրանց յենթարկում եր տանջանքների և ամենալայիրջ ծաղրանքների, վորոնց աշխույժ մասնակցություն եյին ցույց տալիս «կանոնավոր մարդիկ» և «լավագույն հասարակության» ներկայացուցիչներ, աշխարհական կանայք և որիորդներ:

«Յերբեք այլևս չի իմացվի, թե քանի հազար կոմունարներ զնդակահարվեցին մեկ շաբթում, սկզբած մայիսի 23-ից... Փարիզի զերեզմանատներում թաղելու համար 17.000 հոգու թուլլովություն եր արված: Սակայն դատարանները¹⁾ մեծ մասը վոչ մի ցուցակ չեյ պահում, և զնդակահարվածներին թաղում եյին կույտերով՝ հակայական փոսերում՝ առանց վորեւ զրանցման և ձեվականության, քաղաքային հրապարակներում և բերդերի փոսերում: Մեկ շաբթում սպանվածների ընդհանուր թիվը համարում եյին 30.200»:

Փոխադրական միջոցները չեյին բավականացնում զիակաների տեղափոխման համար: Դիակները չեյին կարողանում հավաքել: Նրանք «հանդիպում եյին ամենուրեք, — ինչպես գրում եր մի լրագիր, — և իրար վրա կուտակված եյին, ինչպես աղբ»...

Վերջ ի վերջո քայքայվող զիակաների գարշահոտությունը վարակեց ողբ և սպառնում եր համաճարակ առաջացնելու: Այն ժամանակ բուրժուական լրագրերը սկսեցին պահանջել դադարեցնելու սպանությունները, պարզաբանելով, վոր նրանք վոչ թե ցանկանում են ներումն չնորհել հանցավորներին, այլ միայն յերկարացնել ժամկետը:

«Արդարության, կարգի, մարդկայնության և քաղաքակրթության գործը հաղթանակեց» — Ազգային ժողովին հաղորդում է Տիերը: Այդ հաղթանակը դեռ յերկար տևեց. մասսայական ձերբակալությունները յերկու ամիս չեյին դադարում: 1871 թ. ոգոտոտից իրա-

¹⁾ Դատապարտվածների նկատմամբ խաղում եյին դատական կոմեդիա, վոր կատարում եյին ոստիկան հանձնաժողովները՝ դործի քննության վրա կորցնելով մի քանի վայրկյան:

վարանական տեսակետից գործը սկսեցին քիչ ավելի կանոնավոր ձևով տանել՝ վերջ կերպարանք տալով ձերբակալածների պատժին։ Ձերբակալված էլին մոտ 40.000 հոգի, որոնցից մեղադրական դատավճիռ հանված էր 10.137-ի նկատմամբ։ Գատարանները գործում էին դեռ 1873 թ.։

Մեղադրյալներն արխարար էլին ընդունում գատարվճիռն ու մահը։

«Յես չեմ կամենում պաշտպանվել—հայտարարեց կոմունարուհի Լուիզա Միշելը։—Յես իմ կյանքն իսպառ եմ բերել սոցիալական հեղափոխության և պատրաստ եմ պատասխանատվություն կրելու իմ գործողությունների համար։ Յես մերժում եմ ամեն մի ներողամտություն»։

Կոմունայի մեկ աննշան, բայց տոկուն մարտիկ՝ կոչկակար Տրենկեն դատարանում հայտարարեց.

«Իմ համաքաղաքացիներն ինձ ուղարկեցին Կոմունա։ Յես իմ կյանքը չխնայեցի։ Յես յեղա բարբրիկալներում և ուզում եմ, վոր ինձ չսպանեն։ Յես ապստամբ եմ. յես այդ չեմ թխում»։

Ստոյկիկյան աշտպիսի հպարտությունը, ատելություն տածելով դեպի մարդասպանները, միմիայն Կոմունայի առաջնորդներ Միշելը, Վարլենը, Ռիդոն և Ֆերրեն չմեռան. աշտպիս մեռան նաև հաղարավոր տնանուն հերոսներ՝ աղամարդիկ, կանայք, անչափահասներ։

Կոմունարների աշտպիսի մահը «տաղնապ առաջացրեց դահիճների շարքերում»։ «Պարտված և վոչընչացված Կոմունայի աշտպիսի մահի մեջ նրանք սպառնալիք էլին զգում ուղղված դեպի իրենց։ Սկսում էին

տեսնել, վոր Կոմունայից հետո մնում է ինչ վոր մի բան, վորը պիտի ապրի և վորին նրանք անդոր են վոչնչացնելու վոչ աքսորով և վոչ գնդակահարությունով»։

ԿՈՄՈՒՆԱՅԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մեծ էլին կոմունարները կատարած սխալներն ու բացերը։ Սակայն ինչ էլ վոր լինի, Կոմունան բանվոր դասակարգի առաջին փորձն էր իշխանություն գլուխ անցնելու, առաջին թող նույնիսկ նրանց համար անհասկանալի մի փորձը, ովքեր կատարեցին այդ՝ հաստատելու աշխատավորների զիկտատություն։ Այդ պատճառով կատարելապես իրավացի յե Մարքսը, յերբ առում է, թե «կոմունայի մեծագույն սոցիալական ձեռնարկումը նրա սեփական գոյությունն է, նրա աշխատանքները»։

Թող վոր՝ իրենք կոմունարները չէին ըմբռնում իրենց մղած պայքարի հսկայական նշանակությունը. դրանից այդ պայքարի նշանակությունը չի նվազում։

Կոմունային ժամանակակից և նրան մասնակցած մեկ պատմաբան աշտպիս և բնորոշում կոմունարների մղած պայքարը.

«Հերոսություն այդ որինակները, բոլոր արհեստի կանայք և տղամարդիկ, փորոնք խառնվել էլին մեկ բազմություն մեջ, ամբողջ աշխարհի բանվորների վողջույնները մեր պայքարին, ամբողջ բուրժուազիայի կողմիցիան մեր դեմ՝ մի թե գրանք չեն արտահայտում մեկ ընդհանուր միտք, վոր աշտպիս պայքարում են հանուն հանրապետության և սոցիալական նոր կարգերի»։

Մենք գիտենք, թե Մարքսն ինչպես է գնահատել Կոմունայի նշանակությունը: Նրա համար Կոմունան քանվորական կառավարությունն առաջին ավետարեբն էր: Կոմունայի առաջացման մոմենտը «մի նոր դարաշրջանի սկիզբն էր պրոլետարական պայքարի պատմություն մեջ»:

Մարքսի կարծիքով մարտի 18-ի հեղափոխությունը «բանվորական փառապանծ հեղափոխություն էր», իսկ նրա ստեղծած կառավարության՝ Կոմունայի ելույթունն.

«այն էր, վոր նա ըստ ելույթյան բանվոր դասակարգի կառավարությունն էր, արտադրող և յուրացնող դասակարգերի պայքարի արդյունքը այն վաղուց վորոնելի քաղաքական ձևը, վորի ժամանակ կարող էր տեղի ունենալ աշխատանքի տրեսական ազատագրումը»:

Չնայած Կոմունայի խորհրդի կազմը մեծամասնությամբ բանվորական չէր, այնուամենայնիվ, Մարքսն ընդգծում է, վոր նրանում մեծամասնությունը չէր բանվորական չէլին, ապա նրանք «բանվոր դասակարգի համար ընդունելի ներկայացուցիչներ ելին»:

Ի հարկե, կոմունարները գիտակցաբար չէ, վոր ցանկանում էլին դառնալ դասակարգային կառավարություն, այլ անցքերի ընթացքը, նրանց զարգացումն է, վոր Կոմունային զրդեցին ալոպխի կառավարություն դառնալու: Այս տեսակետից չափազանց բնորոշ է կոմունարներից մեկի արտահայտած միտքը դատական հիմնարկների ունիթորմին վերաբերող դեկրետի մասին: Այդ դեկրետով նախատեսվում էր դատական նիստերին մասնակից դարձնել, վորպես տունակարներ,

միայն Ազգային պարզիայի ներկայացուցիչներին: Յեվ ահա, մի տեսակ արգարանալով այն շեղումից, վոր կատարվել էր՝ ժամանակին բոլորի կողմից ընդունված դեմոկրատական սկզբունքներից, կոմունար Պրոտոն ասում էր.

«Մենք չենք կարող դիմել բոլոր քաղաքացիներին: Ներկա մոմենտին մենք կառավարական կենք Ազգային պարզիայով, վորի մեջ կան բավական զարգացած և գործին նվիրված քաղաքացիներ»:

Նույնիսկ չափավոր հայացքներ ունեցող Ֆրանկելը, վոր ինտերնացիոնալի անդամ էր, յերբեմն հասնում էր Կոմունայի՝ վորպես դասակարգային կառավարության, բարձր լմբռնման: Յերբ հրուշակագործների աշխատանքի պաշտպանության վերաբերյալ դեկրետը մշակելիս ձեռնարկատերերը համառ դիմագրություն ցույց տվեցին, Ֆրանկելը հայտարարեց.

«Յես ստացել եմ միայն մեկ մանդատ՝ պաշտպանել պրոլետարիատի շահերը: Յեվ քանի վոր կա արդարացի մի միջոց, յես այն ընդունում և կիրառում եմ կյանքում՝ կոնֆերենցիաներով չրգբաղվելով ձեռնարկատերերի հետ»:

Այսպես՝ կամա թե ակամա, ահավոր անցքերի ձնչման ներքո կոմունարները հարկադրված էլին յերբեմն բռնել զիկտատուրայի, դասակարգային քաղաքականության ուղին:

Ճիշտ է, քաղաքական իշխանությունը վրավելով, պրոլետարիատը «չկարողացավ ոգտագործել այն, վորպես մի գեներ իր ազատագրության համար և, նույնիսկ, յերկար ժամանակ նրա մտքով չեր անցնում, վոր քաղաքական իշխանությունն իր ձեռքումն է»:

Պրոլետարիատը բավական մոլորված էր այն խառնաշփոթութեան պատճառով, վեր նրա գիտակցութեան մեջ մտցրել էին իրենց պարագլուխ մանր-բուրժուական ինտելիգենտները: Բայց բուրժուական և մանր բուրժուական տարրերը հետզհետե ավելի ու ավելի էին հեռանում բանվոր-արհեստավորական ապստամբութիւնից, և այդ ապստամբութիւնն ավելի ու ավելի պրոլետարական բնույթ էր ստանում: Սակայն այդ պրոցեսը վերջնականապես ավարտելու համար կոմունարները ժամանակ չունեին: Փարիզի հեղափոխական կոմունան չափազանց չուտ ընկալ մոլեգնած հակահեղափոխութեան հարվածները տակ:

Լենինն այսպէս և բնորոշում այդ պրոցեսը.

«Սկզբում այդ շարժումը չափազանց խառն էր և անորոշ: Նրան հարեցին և՛ պատրիոտները, վորոնք հույս ունեին, թէ կոմունան կվերսկսի պատերազմը դեմանացիների հետ և կհասցնի բարեհաջող վախճանի: Նրան պաշտպանում էին և՛ մանր խանութպանները, վորոք անանկացման վտանգի մեջ էին, յետե հետաձգվի մուրհակների և բնակարանավարձի վճարման ժամկետը: (Կառավարութիւնը չէր ցանկանում՝ յերկարացնել այդ ժամկետը, բայց կոմունան յերկարացրեց): Վերջապէս, առաջին շրջանում նրան մասամբ համակրում էին նաեւ բուրժուական հանրապետականները վորոնք յերկյուղ էին կրում, թէ սեակցիոն Ազգային ժողովը («ռամիկները», վայրագ կալվածատերերը) կվերականգնեն միապետութիւնը: Բայց այդ շարժման մեջ, իհարկէ, գլխավոր դեր էին խաղում բանվորները (առանձնապէս Փարիզի

արհեստավորները), վորոնց մեջ Յերկրորդ կալութեան վերջին տարիներում սոցիալիստական յեռանդուն պրոպագանդա յեր մղվում և վորոնցից շատերը, նույնիսկ, գտնվում էին ինտերնացիոնալի մեջ: Միայն բանվորներն էին, վոր մինչև վերջ հաւատարիմ մնացին կոմունային»:

Մարքսը նույնպէս ասում է, թէ «կոմունայի ձեռնարկած առանձին միջոցները կարող էին միայն մասնացույց անել այն ուղղութիւնը, վորով ընթանում և բանվոր դասակարգի կառավարութիւնը դարձող այդ կառավարութեան գործունեւութիւնը:

Պրոլետարական հեղափոխութիւնը սոցիալիստական հեղափոխութիւն է: Կոմունայի գործունեւութիւնն այդ տեսակետից կարող է առաջացնել վորոշ տարակուսանք: Մենք գիտենք, թէ վորքան յերկշտ և անվճռական էին կոմունայի ձեռք առած միջոցները սոցիալ-տնտեսական հարաբերութիւնների բնագաւառում: Սակայն Փարիզի աշխատավոր մասսաները կոմունայի վրա նայում էին, վորպէս մի կառավարութեան, վորը պետք է վերջ դնի այն հասարակութեան գոյութեանը, վորտեղ հնարավոր են տնտեսական կեղեքումն ու շահագործումը: Այդ մասին վկայում են կոմունայի լրագրերն ու հանդեսները:

Մի՞թէ բուրժուազիան չի հասկանում, վոր հասել է պրոլետարիատի ազատագրման, նրա սոցիալական ազատագրման ժամը»—գրում էր լրագրերից մեկը: Մյուս լրագիրն ասում էր. «կորչի մարդու շահագործումը մարդու ձեռքով, կորչի շահագործումը և վարձու աշխատանքը»: «Կերպարանափոխենք սեփականու-

թիւներ, դարձեւինք այն ընդհանուր սեփականութիւն» — պահանջում ե մի յերրորդ լրագիր:

Կարելի յեր կարգաւ նաեւ ավելի պարզորոշ հայտարարութիւններ:

«Մենք առաջ ենք բերում սոցիալական հեղափոխութիւն և այդ հեղափոխութիւնն իր յետևից տանում ե անբաժինների, շահագործողների և կեղեքիողների բանակին»... կամ՝ «խոսքը վերաբերում ե չքավորի և արտոնյալի, աշխատավորի և տղրուկի, ժողովրդի և շահագործողի մեծ վեճին: Փարիզը հող և ուզում գյուղացիների համար և աշխատանքի գործիքներ՝ բանվորների համար»:

Նույն հեղինակի գրչին ե պատկանում այն հայտարարութիւնը, թե «Փարիզի հեղափոխութիւնը՝ սոցիալիզմն ե»:

Դեռ մինչև մարտի 18-ի ապստամբութիւնը Ազգային զաւարդիայի գումարտակներից մեկն իր թուղթիկի մեջ գրում ե.

«Այժմ մենք ամենաուժեղն ենք, ամենաբազմաբանակը: Այժմ հերթը մերն ե կատարելու պրոլետարիատի հեղափոխութիւնը: Հասել ե մեր ժամը, և մենք այլևս չենք ցանկանում յենթարկվել արգյունաբերողների վերավորանքներին և տիրանիային, վորոնք հարստանում են մեր աշխատանքով»:

Պրոլետարների գործը միջազգային ե: Կոմունան իր չուրջն եր համախմբել բոլոր ազգութիւնների հեղափոխականներին: Հունգարացի Ֆրանկելը Կոմունայի կարևորագույն հանձնաժողովներից մեկի նախագահն եր, Լեհ Դոմբրովսկին ղեկավարում եր ռազմական

ուժերը և զոհվեց Կոմունայի դործի համար, իտալացի հեղափոխական Գարիբալդին ընտրվեց Ազգային զվարդիայի հրամանատար, ռուս աղջիկ Դմիտրիյեվան գտնվում եր Կոմունայի մարտիկների շարքերում:

«Կոմունան, — ասում ե Մարքսը, — ամենահամարձակ մարտնչողն եր աշխատանքի ազատագրության համար և վերին աստիճանի ինտերնացիոնալ: Պրոլետական բանակի հանդեպ, վորը միայն նոր եր միացրել Գերմանիային Ֆրանսիայի յերկու նահանգները, Կոմունան Ֆրանսիային միացրեց ամբողջ աշխարհի աշխատավորներին»:

Դեպի չովինիզմն ու միլիտարիզմն ունեցած սաստիկ առեւտրութիւնն իր արտահայտութիւնը գտավ Կոմունայի սրենսդրական այնպիսի ակտի մեջ, վորպիսին վանդովի կոթողի խորտակման վերաբերյալ դեկրետն ե: Այդ սյունը, վոր կանգնեցված եր ի պատիվ Նապոլյոն 1-ի հաղթության, զարդարված եր նրա արձանով: Դեկրետում ասված եր. «նկատի ունենալով, վոր վանդովի հրապարակում գտնվող կայսերական կոթողը բարբարոսական մի մոնումենտ ե, բիրտ ուժի և կեղծ փառքի սիմվոլ, միլիտարիզմի ջատագովութիւն... հաղթողների մշտական ծաղրը պարտվողների վրա... վորոչում ե. հողիւմ առաջին և միակ—վանդովի կոթողը պեաք ե վերանա»: Փարիզի Կոմունայի պաշտոնական լրագիրը կոթողի խորտակման հաջորդորը գրում ե, թե «այդ ուր մի փառավոր ուր կլինի պատմության մեջ, վորովհետեւ այն հավերժացնում ե մեր ազատագրումը միլիտարիզմից՝ մարդու ամեն տեսակ իրավունքների այդ արյունոտ բացասումից»...

«Բանվորների Փարիզն եր Կոմունայի հետ միա-

սին, — դրում է Մարքսը, — մշտապես մեծարանքի
յե արժանանալու, վորպես նոր հասարակության
նախադուշակ: Նրա նահատակներն իրենց հուշար-
ձան կանգնեցին բանվոր դասակարգի մեծ սրտում:
Նրա դահիճներին պատմությունն այժմ արդեն դա-
մեկ է այն խայտառակության սյունին, վորից վոչ
վոք ուժ չի ունենա նրանց ազատելու»:

Լենինը Փարիզի Կոմունայի վրա նայում է, վոր-
պես բանվորների հանրապետության՝ ԽՍՀՄ նախա-
ախպի:

«Փարիզի Կոմունայում, — ասում է Լենինը, —
նոր տիպը (պետության) ապրեց ընդամենը մի քա-
նի շաբաթ մի քաղաքում, այլ և առանց իրենց կա-
տարածի գիտակցության: Կոմունան չեյին ըմբռ-
նում նրանք, ովքեր կերտում էյին նրան, վորով-
հետև նրանք Կոմունան կերտում էյին հանճարեղ
կերպով արթնացած մասսաների զգայական ոգնու-
թյամբ: Սակայն Փրանսիական սոցիալիստների և
վոչ մի Փրակցիան չեր գիտակցում այն, ինչ նա
անում եր»...

«Վո՞րն է այդ կառավարության քաղաքական
բնույթը, — հարց է տալիս Լենինը: — Այդ հեղափո-
խական գիկտատուրա չե, այսինքն՝ մի իշխանու-
թյուն, վորը հենվում է ժողովրդական ստորին
մասսաների կատարած ուղղակի հեղափոխական
գրավման, նրանց անմիջական նախաձեռնության
և վոչ թե այն որենքի վրա, վոր հրատարակել է
պետական կենտրոնացված իշխանությունը... Այդ
իշխանությունը բնավ այնպիսի իշխանություն չէ,
ինչպես լինում է ընդհանրապես պարլամենտական
բուրժուական — դեմոկրատական հանրապետության

մեջ: Այդ տիպի (իշխանության) հիմնական հատ-
կանիչները հետևյալն են. 1. իշխանության աղբյու-
րը որենք չէ, վոր նախապես ճննվում է և ընդուն-
վում պարլամենտում, այլ ժողովրդական մասսա-
ների ուղղակի նախաձեռնությունը ներքին և տե-
ղերից, ուղղակի «գրավումը» — յեթե դորժ ածենք
այս ընթացիկ արտահայտությունը: 2. Վոտիկա-
նության և բանակի, վորպես ժողովրդից անջատ,
ժողովրդին հակադրված հիմնարկների փոխարինու-
մը ամբողջ ժողովրդի ուղղակի սպառազինումով:
Նման իշխանության դեպքում տեղական կարգը
պաշտպանում են իրենք ղինված ժողովուրդը: 3.
պաշտոնեությունը, բյուրոկրատական կամ փոխա-
րինվում են կրկին իր իսկ ժողովրդի անմիջական
իշխանությամբ, կամ առնվազն դրվում են առան-
ձին հսկողության տակ — արտոնյալ խավից՝ պաշ-
տոնների բարձր, բուրժուական վարձատրությամբ՝
դառնում են «ղենքի առանձին տեսակի» բանվոր-
ներ, վորոնք վարձատրվում է վոչ բարձր, քան լավ
բանվորի սովորական աշխատավարձը»:

Այստեղ Լենինը բնութագրում է Փարիզի Կոմունայի
ձեռնարկած միջոցները քաղաքական կառուցվածքի
փաղմակեղուման առարկիցում՝ պետական կարգերի
լիակատար դեմոկրատացումը, բարձր ուժերիկների վե-
րացումը, մշտական բանակի և վոտիկանության վե-
րացումը: Մյուս կողմից նա այստեղ բնորոշում է Կո-
մունայի հեղափոխական ծագումը և նրա հենարանը՝
սպառազինումը, վո՞ր դասակարգային բնույթ ունի: Այս
հարցում նա հենվում է Մարքսի վրա, վորը մատնանը-
շում էր, թե՛

«Փարիզը կարողացավ ղիմադրել այն պատճա-
ռով, որ

ուով, վոր պաշարումը նրան ազատեց բանակից, վորի տեղը գրավեց Աղգային զվարդիան՝ կազմված մեծ մասամբ բանվորներից:

«Այդ փաստը, — ախուհետե գրում է Մարքսը, — պետք եր դարձնել մի կայուն հիմնարկություն, և այդ պատճառով Կոմունայի առաջին դեկրետն վերաբերում եր մշտական բանակի վերացման և նրան զինված ժողովրդով փոխարինելուն»:

Լենինը, հենվելով Մարքսի վրա, ապացուցում է, վոր Կոմունան կենսադործում եր պրոլետարական հեղափոխության խնդիրը՝ մինչև հիմքերը խորտակելով պետութայն նախկին ձևը, ջարդ ու փշուր անելով նախկին ամբողջ կառավարական մեքենան: Լենինն այս դեպքում մատնանշում է Մարքսի նամակն իր ընկեր Կուզեթյանին, վորի մեջ նա գրում է.

«Մեկ ձեռքից մյուսը չհանձնել բյուրոկրատական-ռազմական մեքենան, ինչպես կատարվել է մինչև այժմ, այլ ջարդել այն: — Հատկապես այս ե ցամաքի վրա կատարված յուրաքանչյուր խակական ժողովրդական հեղափոխության նախապայմանը: Հատկապես այդ եր Փարիզի մեր հերոսական ընկերների փորձը»:

«Այդ խոսքերում՝ ասում է Լենինը, — «ջարդել պետական բյուրոկրատական ռազմական մեքենան» — ամփոփված է մարքսիզմի համառոտ արտահայտված գլխավոր դասը պրոլետարիատի անելիքների մասին, հեղափոխության մեջ՝ պետութայն հանդեպ»¹⁾:

Այդ պատճառով, չնայած կոմունիստների բոլոր

¹⁾ Լենին — «Պետություն և հեղափոխություն»:

սխալներին, չնայած նրանց անվճռականության, Լենինի համար Կոմունայի ելությունը «պետութայն առանձին տիպ ստեղծելն» եր, մի այնպիսի պետութայն, վորը «Ռուսաստանում արդեն ծնվել է: Այդ հենց բանվորական և զինվորական պատգամավորների խորհուրդներն են»:

«Իսկ ավելի բարձրը, կառավորութայն այնպիսի տիպից ավելի բարձր, — գրում է Լենինը, — վորպիսին բանվորների, բառարակների, գյուղացիների և զինվորների պատգամավորական խորհուրդներն են, մարդկությունը չի մշակել և այդպիսին մենք մինչև այժմ չգիտենք»:

Փարիզի բանվորական և արհեստավորական լայն մասսաները Կոմունայի վրա նայում էին, վորպես իրենց սեփական դործի վրա: Նրանք Կոմունան համարում էին իրենց կառավարությունը:

«Պրուտացիների կողմից Փարիզը պաշարելու ամբողջ չրջանում, գրում է մի բանվոր, — յես ինձ ըզգում էյին դժբախտ, ընկձված և տխուր: Յես չեյի կարողանում ատել այդ խեղճ դերմանացիներին... Յես անընդունակ կլինեյի զենք վերցնել ձեռքս և լցնել այն ընդդեմ այդ մարդկանցից վորեմե մեկի... բայց յերբ վերստականները սկսեցին գրոհել մեր դեմ, յես ուրիշ մարդ դարձա: Իմ ավագ վորդին և յես թողեցինք խեղճ մորը և խեղճ յերեխաներին և դիմեցինք դեպի մարտկոց՝ նրան զիչեր և ցերեկ սպասարկելու համար... Մենք այլևս յերբեք առիթ չենք ունենա մեր կյանքը զոհարեցնելու ավելի ազնիվ դործի համար: Գիտե՞ք ինչ՝ այս իրոք սրբազան պատերազմ է, մի պատերազմ, վորը մեզ կրերի սոցիալական վերածնություն»:

Բանվոր-արհեստավորական մասսաները անընդ-
հատ ճնշում ելին դործադրում Կոմունայի վրա, պա-
հանջելով ավելի վճռական դործողութուն այս կամ
այն ապարիպում: Որինակ՝ բանվորական մասսաների
նախաձեռնությամբ կիրառվեց այնպիսի կարևոր մի
միջոց, վորպիսին յեկեղեցական շենքերը ակումբների
հատկացնելն է: Յերբ Կոմունայի անդամների մի մասը
խաչոր սխալ կատարեց՝ թողնելով իր պաշտոնները և
հեռանալով կառավարության կազմից, բանվոր բն-
արդները միախնդնելու գեկուցումներ յսելով հեռա-
ցածներից, պահանջեցին նրանց վերադառնալ, և նը-
բանք ստիպված յեղան յենթարկվելու: Ժողովրդական
մասսաների ճնշումը Կոմունայի վրա տեղի յեր ունենում
այն ժամանակ հիմնված բազմաթիվ ակումբների, պե-
տիցիաներ հանձնելու, ղեկավարացիաներ տպելու և այլ
միջոցներով:

Այս գործում ղեր ելին յազդում նաև արհեստակցա-
կան կազմակերպութունները, վորոնց գործունեյու-
թյունը արտաստվոր չափերով աշխուժացավ և աճեց
Կոմունայի ժամանակ: Մետաղագործները, հացագործ-
ները, մատուցողները, արվեստի գործիչները՝ բոլորը
չառայում են ստեղծելու և ամրացնելու իրենց կազմա-
կերպութունները: Նրանք մշտական կապ են ստեղ-
ծում Կոմունայի հետ, շտկում և ավելի յետադուր բն-
թացք են տալիս նրա գործունեյությանը: Որինակ՝
հացագործների ղիշերային աշխատանքն արդելելու մա-
սին հիշատակված ղեկերն րնդունվեց բացառապես
հենց իրենց՝ հացագործ բանվորների ճնշման ներքո,
վոր կատարվում էր ցույցերի միջոցով: Աղգային դը-
վարդիայի անդամների նախաձեռնությամբ, վորոնք

սկսեցին վորդ բռնադանձել այդ ղեկերն ար չկատարող
հրուշակագործներից, Կոմունան ղեկերն տի յախտման
համար սահմանեց բռնագրավում՝ սակայն վոր թե վոր-
դի, այլ թիված հացի: Յերկաթուղիների յերթեվելու-
թյան վերահսկողութունը և թշնամի դատակարարից
գույքի բռնագրավումը տեղի յեր ունենում նմանապես
Աղգային ղվարդիայի անդամ արհեստավորների և բան-
վորների նախաձեռնությամբ:

Փարիզի Կոմունայի դարաշրջանի պրոլետարները
Կոմունայի վրա նայում ելին, վորպես իրենց կառա-
վարության, վորը պետք է իրականացնի նրանց վա-
ղմի ձգտումներն ու ակնկալիքները: Մեր որերում բո-
լոր յերկրի բանվորները սրբությամբ հարգում են
Փարիզի Կոմունայի հերոսների հիշատակը, վորոնք թեև
ծանր սխալներ կատարեցին, սակայն առաջին քայլերն
արեցին այն ճանապարհով, վորը ամբողջ աշխարհի
բանվոր դատակարարին տանում է ղեպի կապիտալիստա-
կան հասարակության վորջնացում:

Փարիզի Կոմունայի վործը միայն Փրանսիական
պրոլետարիատի համար չէ, վոր նշանակութուն ունի:
Հասկապես ներկա մոմենտին, յերբ ավելի ու ավելի
յեն սրվում դատակարարային ներհակութունները, յերբ
ավելի ու ավելի մեծ ակնառությամբ են հայտարեր-
վում իմպերիալիզմի, վորպես կապիտալիզմի վերջին
փուլի, ղծերը, Կոմունայի ղասերը համաշխարհային
նշանակութուն ունեն:

Պրոլետարիատի և բուրժուազիայի միջև տեղի ու-
նեցող պայքարում հաղթանակն առաջին կողմն կլինի
միայն այն ժամանակ, յերբ նրանց ղեկավարի ամուր
միաձուլված դատակարարային կուսակցութուն: Վոր

այդպիսի կուսակցութեան բացակայութիւնը ճակատագրական դեր խաղաց կոմունարներին համար, ակնհայտ էր նաև Կոմունայի մի քանի ամենահեռուտես ժամանակակիցների: Ահա, թե ինչ է զբուծ նրանցից մեկն այդ սոթիով.

«...անհրաժեշտ էր, վոր նախապես մշակվեր այդ հեղաշրջման պլանի գլխավոր սկզբունքները: Անհրաժեշտ էր, վոր պրոլետարիատի մեջ նախապես կազմակերպվեր կուսակցութիւն, վորը մնում լինէր գործել այդ պլանով: Անհրաժեշտ էր, վոր պայթելու բոցէյին այդ կուսակցութիւնը շարժման գեղարքի գերում պահէր իր մտքի ներկայացուցիչներին, վորոնք պատրաստ լինէյին իրենց վրա վերցնելու պատասխանատուութիւնը»...

Մեր որերին պրոլետարները գեղարք պիտի ունենան միասնական, ամուր, մասսաների վստահութիւնը վաշերոյ մի կուսակցութիւն, վորը կառուցված լինի այնպիսի սկզբունքներով, վորոնք ապահովէյին ուսական պրոլետարիատի հաղթանակը, այսինքն՝ բալլչեկյան կուսակցութիւն:

«Կոմունիստական կուսակցութիւնն իր պարտքը կարող է կատարել միայն այն դեպքում, —ասում է Լենինը,—յեթե նա կազմակերպված լինի ստատիկ կենտրոնացված ձևով, յեթե նրա մեջ իշխի ռազմական զիսցիպլինայի հասնող յերկաթյա զիսցիպլինա, յեթե նրա կուսակցական կենտրոնը հանդիսանա հզոր հեղինակավոր մի մարմին՝ ընդարձակ լիազորութիւններ:

րով է կուսակցութեան ընդհանուր վստահութիւնը»:

Այդպիսի կուսակցութիւնը պետք է հանդիսանա «բանվոր դասակարգի առաջավոր և կազմակերպված ջոկատը», «նա ինքը պետք է հանդիսանա զիսցիպլինայի և կազմակերպվածութեան մարմնացում, յեթե նա ինքը հանդիսանում է պրոլետարիատի կազմակերպված ջոկատը»: Այդպիսի կուսակցութիւնը պետք է լինի.

«...մարտական, հեղափոխական կուսակցութիւն, բախկանաչափ համարձակ, վոր պեսզի պրոլետարներին առաջնորդի պայքարելու հանուն իշխանութեան, յորձված՝ վորպեսզի կարողանա ըմբռնել հեղափոխական բարդ պայմանները, և բախկանաչափ ձևուն՝ վորպեսզի կարողանա խուսափել դեպի նշատակը տանող ճանապարհի բոլոր և ամեն տեսակ խոչ ու խութերից» (Ստալին):

Այդպիսի կուսակցութիւնը պետք է լինի միասնական, գտված բոլոր տատանվող և անվճռական տարրերից:

«Հաղթանակի համար միշտ ամենակատարի պայքարի մոմենտին կուսակցութեան ներսում յեղած ամենաչնչին տատանումները կարող են խորտակել ամեն ինչ, ձախողել հեղափոխութիւնը, իշխանութիւնը իւրել պրոլետարիատի ձեռքից, վորովհետեւ այդ իշխանութիւնը դեռ ևս ամուր չէ, վորովհետեւ ճնշումը նրա վրա չափազանց ուժեղ է» (Լենին):

Այդպիսի կուսակցութիւն չունէյին կոմունարները, և այդ հանգամանքը կորստաբեր հետեանքներ ու-

նեցաւ: Հիշենք թեկուզ այն տարածայնութիւնը, վոր իշխում եր նրանց մեջ, հիշենք նրանց մեջ յեղած այն-
պիսի աջերին, վորոնք հանդիսանում եյին դասակար-
գային թշնամու ակամա, թերեւս և կամաւոր դործա-
կանները (բանկէր պատմութիւնը): Կոմունայի դործի
համար պակաս փնտաւար չհանդիսացան նաեւ նրանք,
ովքեր «ձախ» ֆրագներ եյին չարտում, թողնելով դը-
բանք միմիայն վորպէս ֆրագներ, վորոնք թաղցնում
եյին ուղորտունիտական դործողութիւնները: Այդ-
պէս եյին բյանկիստները, վորոնք ամենից բարձր եյին
ձգում տեղորի մասին և չեյին կարողանում կողմակեր-
պել այդ տեսորդք...

Գյուղացիութիւնը չոթանդակեց Կոմունային:
Վերջինս չողտադրեց այդ «հեղափոխութեան պահեա-
տի ուժը», նա միայն առաջին քայլերը կատարեց դա-
շինք կնքելու գյուղացիութեան հետ: Այս հանգամանքը
չափազանց կարեւոր մի դաս սխալի լինի կապիտալիս-
տական աշխարհի պրոլետարական կուսակցութիւննե-
րի համար, վորոնք պարաստովում են հաղթական
պայքարի յենկելու իրենց գաղափարային թշնամու
դեմ:

Պրոլետարիատի դաշինքը աշխատավոր գյուղացի-
ութեան մասնանների հետ՝ պրոլետարիատի ղեկավա-
րութեամբ—ահա, թե ինչը պետք է պայման հանդի-
սանաւ այդ պայքարի հսկողութեան համար:

Կոմունարները մեծադույն անվճռականութիւն
ցուցարեքեցին մասնավոր սեփականութեան հանդեպ:
Պրոլետարական կուսակցութիւնները «եքսպրոպրիա-
տորներին եքսպրոպրիացիայի յենթարկելիս», կապի-
տալիստական հասարակութեան հիմնական արմատները

վոչնչացնելու ժամանակ պետք է դործեն վճռականա-
պէս և համարձակ:

Կոմունարները չկարողացան պլանաչափ և հետեո-
ղական կերպով վարել տեղորի քաղաքականութիւն:
Իր գաղափարային թշնամու դեմ մարանչող պրոլետա-
րիատը պետք է յուլացնի Լենինի արտահայտած այն
ճշմարտութիւնը, թե «Լինում են մոմենտներ, յերբ
պրոլետարիատի շահերը պահանջում են անողորմաբար
վոչնչացնել թշնամիներին»: Այս տեսակետից կոմու-
նարներն առանձնապէս անգոր եյին թշնամու մամուլի
հանդեպ, վորը նրանք չկարողացան վոչ վերացնել և
վոչ եւ անփոստ դարձնել և վորը մի հզոր դէպք եր Կո-
մունայի թշնամիներին ձեռքում:

Բանվոր գաղափարգը բուրժուազիայի դեմ պայքա-
րելիս կոմունիստների այդ սխալից պետք է անի հա-
մապատասխան յեղրակացութիւններ:

Ներկա մոմենտին, յերբ ավելի ու ավելի յեն աճում
ներհակութիւնները կապիտալիստական հասարակու-
թեան ներսում, յերբ դրան դուզընթաց ավելի ու ավելի
յեն սրվում հակասութիւնները ամբողջ կապիտալիս-
տական աշխարհի և աշխատավորների պետութեան՝ սո-
ցիալիստական միութեան առջև, ինտերվենցիայի, պա-
տերազմի սպառնալիքը Խորհրդային Միութեան դեմ
հանդիսանում է կատարելապէս ռեալ սպառնալիք: Ան-
տարակույտ, այդպիսի պատերազմ ծագելու դեպքում
կապիտալիստական հասարակութեան մեջ տիրապետող
գաղափարները ջանք կթափեն մոլորեցնելու մասնանե-
րին հայրենասիրական լողունգներով: Այդ դեպքում
ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատը պետք է հիշի ին-
տերնացիոնալի այն տարրերը, վոր կային Փարիզի Կո-

մունայի մեջ: Կապիտալիստական պետութիւնների աշխատավորները պետք է հիշեն, վոր կոմունարների մեծագույն սխալը, Լենինի ասելով, այն եր, վոր նրանք «խառնում էին իրար հայրենասիրական և սոցիալիստական խնդիրները»:

Կառնածից վեր է, վոր բուրժուազիան, հանդես գալով Խորհրդային Միութեան դեմ, կփորձի բարձրացնել «քաղաքակրթութեան և կուլտուրայի պաշտպանութեան» դրոշակ, ինչպես նա արեց Կոմունայի ժամանակ: «Արյունաթաթախ շարաթիւ» վայրագ տեսլորի զարհուրելի որերը և պարտւած պրոլետարիատի հետ շատ ամիսներ բուրժուազիայի կատարած հաշիւետեւը ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատի համար տեւական մի հիշեցում պիտի լինի այն մասին, թե ի՞նչ կկատարվի նրանց հետ այդ «քաղաքակրթիչներին» և «կուլտուրայի պաշտպաններին» հաղթանակի դեպքում...

Անտարակույս, դասակարգային ներհակութիւնները կապիտալիստական հասարակութեան ներսում արվելով, կարող են ամենամոտ ժամանակներս հանգել զինված բաղիւման: Այդ դեպքում կոմունարների կատարած սխալների հաշիւառումը մեծ նշանակութիւն պիտի ունենա:

«Ապստամբութիւնը,—գրում է Լենինը՝ միանգամայն համամիտ լինելով Մարքսին,—մի արվեստ է, և այդ արվեստի գլխավոր որենքն է՝ կատաղի, համարձակ և անդառնալի հարձակումը»:

Յերբեք չխաղալ ապստամբութեան հետ, այլ ուսելով այն, հաստատապես իմանալ, վոր պետք է դնալ մինչև վերջ...—գրում է Լենինը:—Քանի վոր ապստամբութիւնը սկսված է, պետք է դործել մեծագույն վճռականութեամբ և անպայման ու ան-

պայման և անպատճառ անցնել հարձակման... Պետք է աշխատել հանկարծակիի բերել թշնամուն, ընտրել այն մոմենտը, յերբ նրա դործերը ցրված են: Պետք է ամեն ոք թեկուզ մանր հաջողութիւնների ձեռք բերել... ինչ էլ վոր լինի պահպանելով բարոյական գերակշռութիւնը»:

Վերջապես

«... ապստամբութիւնը,—Լենինի ասելով,—

պետք է հենվի այնպիսի բեկման կետի վրա ահող հեղափոխութեան պատմութեան մեջ, յերբ ժողովրդի առաջավոր շարքերի ակտիւութիւնը մեծ է, յերբ ամենից ուժեղ է թշնամու շարքերի տատանումը և տատանումը հեղափոխութեան կիսաբարեկամների շարքերում»:

Փարիզի Կոմունայի պատմութիւնը մի ցայտուն որինակ է, թե ինչպես են կատարվել ապստամբութեան հաջողութիւնն ապահովող այդ պայմանները: Կոմունայի պատմութեան ուսումնասիրութիւնը պետք է ամբողջ աշխարհի աշխատավորներին նախադուշացնի կոմունարների կատարած ճակատադրական սխալներից, պետք է ապահովի նրանց հաղթանակը ժամանակակից Պիեթների և Գալիֆենների նկատմամբ:

Ամեն տարի մայիսի վերջին կիրակի որը Փարիզի բանվորների բաղմահապար ցույցերը պրոլետարական շրջաններից զիմում են դեպի Պեր Լաշեզի գերեզմանատուն, դեպի թյուֆես կոչված՝ «կոմունարների պատը»—այն վայրը, վոր հանդիսացել է կոմունարների զիմադրութեան վերջին կայաններից մեկը Վերսայի դռների: Յրանախական բուրժուազիայի կառարգելի է ամեն մի ցույց մայրաքաղաքի տասկայն նա բնավ չի համարձակվում վ

կատարելու պրոլետարների իրավունքի հանդեպ՝ մա-
յիսյան այդ հանդիսավոր ցույցով հարգելու իրենց դար-
ձի համար ընկած մարտիկներին հիշատակը։ Այս միակ
ցույցն է, վեր առամենքն իրար սղմած՝ հանդուրժում
է Ֆրանսիական կառավարությունը։ Փարիզի Կոմու-
նայի և նրա մարտիկների հիշատակին նվիրված այդ
ցույցը տեղի չէ ունենում Ֆրանսիայի կոմկուտակցու-
թյան ղեկավարությամբ, և ցուցարարների զլխավերե-
վը ծածանվում են կարմիր դրոշակներ՝ զարդարված
խորհրդային եմբլեմներով—մուրճ ու մանդաղով և կո-
մունիստական լոզունգներով։

Հեռու չէ այն օրը, յերբ Փարիզի փողոցներով կա-
ռաճանա ավելի վիթխարի ցույց։ Այդ ցույցն աչքն
հանդուրժելի չի լինի միայն բուրժուական կառավա-
րության համար և կազմակերպված կլինի Ֆրանսիական
խորհրդային սոցիալիստական հանրապետության ձեռ-
քով։ Այդ տեղի կունենա այն ժամանակ, յերբ Ֆրանսի-
ական բանվորները, հաշվի առնելով Փարիզի Կոմունայի
փորձն ու սխալները, պրոլետարական հեղափոխություն
կկատարեն և կիրականացնեն պրոլետարիատի ղեկա-
տուրան, ուրիշ խոսքով՝ յերբ նրանք լիակատար չափով
կկատարեն այն, ինչ միայն սկսվել, միայն ուրվագծվել
է Փարիզի բանվորների և արհեստավորների ապստամ-
բությամբ ու նրանց կուսակցության՝ Փարիզի Կոմու-
նայի միջոցով։

2147/1